

B 118

श्री. ११८

नृपयामनाशः
सुयमः

S.O.B:- Nishadhiya Prakash Tika.
Sapthamasargga.

नैषधीयप्रकाश टीका

+

मै. पू. टी. श्रीगोपशायनमेव। इत्थमिंद्रहतीराकरणमैम्याः स्वस्मिन्ननुरागंदृढंपरीक्ष्यतुष्टेनलोभैमीमेवावर्ति
 यदिति वक्तुं सप्तमं सर्गमारभते॥ अथेति॥ अथेन्द्रहतीनिराकरणं नंतरं यो मनोरथः प्रियाया नैम्या आसा
 दने प्राप्तिविषये शीलनादौ च तेन तेन विशेषेण रूपादिपरिकल्पने विषये आदिशब्देन आलिंगनादि
 संभोगविषये पूर्वपक्षवितः पक्षवपुक्तो यातिः भैमी कथं प्राप्तेमिकथं वा तस्या विशिष्टं भावादिकं ना
 नामीति चिरमुदितः पूर्वमासीत्। समनोरथः भुवः पत्न्या राजानलेन राजपुत्र्या विलोकनेनैव पूर्णं कर
 परि पूर्णं इव फलित इवाभ्यमानि संमानितः। प्राप्तिं विनैव दर्शनमात्रेण प्राप्त्यादिजन्यमानेन प्रापेति
 भावः। पक्षवितशब्देन मनोरथस्य वृत्तत्वं सूचितं। अन्योपपत्तौ पितं पक्षवितं फलितं च दृष्ट्वाऽत्यंतं संतुष्यति
 आसादनं च शीलनादिवेति समासे एकवद्भावः। अन्यथा शीलनशब्दस्य पूर्वनिपातापात्तः॥ १॥ प्रतीतिः॥
 तस्य नृपस्य दृशौ नैव प्रथमं प्रतिप्रतीकं प्रत्यवयवं प्रियाया नैम्या मम ज्ञानुर्निमग्ने अथ पश्चात् अंतः
 अंतःकरणे आंतरोवाया प्रत्यवयवदर्शनजनित आनंदस्तदूपा सुधाऽमृतं तस्य समुद्रो मम ज्ञानुः। त
 तः पश्चात् प्रमोदाश्रुपरंपराया आनंदजनित वाष्पप्रवाहे मम ज्ञानुः। अनयारीत्या सर्वेषामप्यवयवा

नामसि सौंदर्यं सखितं। प्रत्यवयवसौंदर्यं दर्शनाद्युनंदस्तस्माच्चाश्रुपरे पराजातातयानलनयनाभ्यां कि
मपि न दानदृष्टमित्यर्थः॥ समुद्रजलप्रवाहेन निमज्जमुचितं॥ १॥ नेत्रप्रमोदमुक्तामनः प्रमोदमाह। ब्रह्मे
ति। असौ नलः अस्या भैरवा रोमण्यप्रवागे प्रथमं निरीक्षिते सति न विद्यते द्वयं यस्य तद्वयं ब्रह्मवत्तद
द्वयं ब्रह्माद्वयं तस्य ब्रह्मैक्यस्येत्यर्थः॥ तस्य प्रमोदनं मनुव भवत् अनुव भूवा अथानंतरं इच्छमनेन प्रक
रेण तस्या भैरवा अशेषा सकला यादृष्टिर्दर्शनं तस्यां सत्यां अशेष भैमी दर्शने सति यथा दृष्टी औचित्यं व
तितथा द्वैतं द्वयोर्भावो द्वितीया द्वैतं तत्रैव विद्यते यस्या सा वै द्वैतः स्मरश्चासा वै द्वैतश्च स्मरस्यै द्वैतः हित्वा त
स्य मुद्रं हर्षं अनुव भवत्। मदेनैक्यजनितमानंद मनुव भवेत्यर्थः॥ यस्या निष्कण्ठो मायसेव निरीक्षणे ब्रह्मा द्वैतानंदो
भवति तस्यां रमणीय सकला वयवदर्शने ब्रह्मा द्वैतानंदो दधिको मदना द्वैतानंद एव भवितुं समुचित इत्यर्थः॥ सखा
वयवदर्शने मदना नंदः मज्जदिति भावः। ते सौ रोमण्यमशेषदृष्टे सत्यामिति वा द्वैतं प्रज्ञादिना स्वार्थेऽग्रा अवल
मिति। नलस्य दृशे तस्या मुखे वंदोरा लोको विलोकनं तद्वत्तुणे न पीयूषरसेना मृतरसेन विलोकनं लक्षणं यद
तंतस्मिन् चारे सन्तद्विषयिण्या प्रीत्या हृत्वा पृथु महती वत्सा हृत्पसमय रपां अतिक्रम्य नलस्य रागा बुद्धिः

अनुरागसमुद्रे किं वृद्धिं गते सति तुंगा ^३ कुवौ आश्रयतः स्म। इत्यसमयमविचार्य मुखचंद्रावलोकनवि
 द्धेनानुरागेण कृत्वा तुंगा कुवौ नलोवलोकयति स्मेति भावः। चंद्रस्य प्रकाशलक्षणेनामृतरंसे नमहती मर्या
 दामतिक्रम्य समुद्रे वृद्धिं गते सत्याद्यवनभयादप्यपितुं गंस्थानमाश्रयति। दृष्टिरिति क्वचित्पाठः। ४। मग्नेति।
 अस्पनलस्पदृष्टिः कशीयः अतिशयेन कृशं तस्याभेद्या मध्यविरेण विरकालेनामुं वतात्यजत मध्यविलंबेन त
 त्याजेत्यर्थः। अत्रापुत्रे हते सखलनात्यतनात्रभियाभये ननु किं अति कृशमेतच्छीघ्रं वेत्त्यस्यामितर्हि पतिष्यामी
 तिवुद्ध्या किं विलंबेनात्यजत किं भूता दृष्टिः तन्मुखे वंदोः सुधायामग्ना किं मुखे वंदो वेद विलंबिता। तथा नंतरं मृण
 लस्त्रेण पिदुर्लभावकाशे तत्कुन्वयोरंतर्मध्ये लग्ना संवदासती निर्गतुमशक्तत्वा स्थिता विलंबिता। पूर्वयदंगं
 विलोकि तंतदंगं सुंदरतरत्वात्परित्यक्तं नशक्ता किंतु पुनः पुनस्तदेवावलोकयति स्मेति भावः। कशीयसकाशा
 स्खलनं कशीयः खलनं इति वा। ५। प्रियेति। नलदृक् एवं भूता सती। वसोतमामतिशयेन शुश्रुभे किं कृता प्रिया
 या तैम्याः अंकस्य प्रत्यगपां धानित्यपथिकी। अतएव लोचनं चलाः धवसस्पृहा सती निवृत्त्य निवृत्त्य व्याधुष्य उत्प्रे
 क्षते किं भूते वतपोः कुवयोः मृगनाभिलेषः कस्तूरिकालेषः तत्त्वज्ञानं तमः अंधकारस्तन कृत्वा समासादितः
 प्राप्तः दिग्गमो हि उद्ग्राहो यया एवं भूते वा अनेपापि पांथस्तमसा प्राप्तदि उद्ग्राहो भ्रमन् निवृत्त्य २ पूर्वमेव स्थानं प्रा

प्रोक्तिः सर्ववयववत्कनतत्परापि कुचावेवावलोकयति स्म कुरुचैत्यनुं न शशकेति भावः ॥ लोलश्चलसत्कृष्णो
तिस्रमः ॥ नित्यं पंधानं गच्छति योऽथः पथोऽनित्यमिति ॥ ततश्चाशुवभौतमो किमेत्ति उच्यतेत्यादिनाम् ॥ ६ ॥ वि
भ्रमेति ॥ तस्याः चारुणिस्तुं हेरितं वरेपवक्रे विभ्रमपरिभ्रम्य सर्वलंती खलु पतंती च तस्य दृक् न लस्य दृष्टिः
तद्द्रूपलक्षणं नास्तीति कदलीस्य तोकरेण रश्मिना हृत्वा गाढं निविडमुपाश्लिष्यालिंग्य विरात्र विरकालं स्थि
रानिश्चला आसवभूवा अन्यापि वक्रभ्रमणं प्राप्य पतंती सती हस्तेन स्तंभं गाढमालिङ्ग्य विरं स्थिरा भवति ॥ नि
तं वं विलोक्यादरेण तद्द्रूपश्च पति ॥ स्मेति भावः ॥ ७ ॥ वास इति ॥ सानल दृक् इतीव कारणतत्पदयोः चैव्याश्वरा
योः पपातप्रणमं चकारा इति किं हे भैमिवासः वसनं उत्तमपदं नूलविशेषः परं केवलं नेत्रं अथ च नेत्रशब्दवा
च्यं अहं नेत्रे न हि मुं अपितु अहमपि नेत्रे नेत्रशब्दाच्च यस्माद्भवामि तत्तस्मादुभयोरपि नेत्रशब्दाच्च त्वलक्ष
णात्कारणात् हे भैमित्वं नेत्रेण वसनेन च मया पि प्रयोज्येन उरो वक्षः नितं वः जघनपश्चाद्भागः ऊर्ध्ववर्ण
समाहारः उरो नितं वोरु आलिंगय वेष्टया च दर्शय स्वप्रसारे वक्रुरुतदा लिंगार्थं च ममोपरि प्रसन्न
भवति ॥ अन्यापि च समानस्य कस्य चिद्वा जादेः सकाशादुत्तमपदं प्राप्तिं दृष्ट्वा स्वस्यापि तद्व्याभ्यासं रा
जश्वरणा योः पतति ॥ मह्यमप्येतद्दृश्यमिति प्रार्थयेत च ॥ उरो नितं वोरु विलोक्य न च्चरणवापि विलोकयति

नै. पू. टी. यतिस्मृतिभावः। प्राणंगत्वादेकवद्भावेन पुंसकत्वे वा। ८॥ दृशोरिति। अथ समही महेंद्रो भूमीदो नलः प्रमो
 ३ रा भूमी विलोकनेना नंदः सौंदर्यं दर्शनाद्भुतमाश्चर्यं च तान्यां स भूतं नै पूर्य न मनसा इदं व ह्य माणं जगत्
 १ चिंतयत् मनसैव तामवर्णयदित्यर्थः। किंलुच्चा प्रयत्नी नैमीतस्याः अलिकुलं सखी समहं च दृशोर्नयनयोः य
 था काममभिलाषमनतिक्रम्य नयनाभ्यामेवाहृत्योपायनी कृत्या। ९॥ तदेवाहा। पद इति। यदि जगद्विर्मा एशील
 स्पविधातुर्ब्रह्मणः पदेधिकोरेमन्मधोवा विधेयतमममनोरथोवा विधेयता। तदा पितृपितृद निर्वचनीयमे
 तदृश्यमानमेतस्यावा प्रतिप्रतीकं प्रत्यवयवं अतिसुंदरत्वादभुतं आश्चर्यकारि रूपं लावण्यं तस्य शिल्पनिर्माणं
 घटे तनवा घटे ता ब्रह्मण्ये तस्य च यवं सौंदर्यं कर्तुं न शक्यत इत्यर्थः। ईदृक् सौंदर्यं कदापि कुत्रापि न दृष्ट
 मिति भावः। १०॥ तरंगिणीति। घनेन निविडेन धौवेन नयस्यो भूमीलक्षणा यो तरंगिण्यां लावण्यं पूरो जनिज
 नितः तथा उच्चैस्तनो यस्या तस्या भाव उच्च कुचत्वमज निसय भृंगारत्न सृणा स्परस स्यत घनेन निउदेकस्त
 द्दती अथ वनदी एवं भूता भीमनाम्ना भूमिभूतो भूमिपतेः सकाशात्प्रसृता उत्पन्ना इति जना मिवाक्यार्थः क
 १ म। प्रथमं सहजसौंदर्यं घृंगाररूपा जाता नंतरं निविडे धौवेन नसौंदर्याधिक्यजननात् उच्च कुचत्वज
 ननाच्च पूर्वापेक्षया भृंगाररसस्याधिक्या घृंगाररसस्य मूर्तिमतीयं नदीति मन्य इति भावः। अथवर

सस्यादकस्य नदी पर्वता दुत्पद्यते। तस्या उच्चैस्तनता शायमानेनातितरंगर्जती घनेन मेघेन पूर्वतलप्रवा
हे। जलोदेकोपि जन्यते। तथानिर्वचनीयप्रकाशया उच्चैस्तनता तया हृत्वा घनेन निरंतरगत्येकं परं यौवनविशे
षणं वा। पूरे जलप्रवाहे स्यादिति विश्वः। भूमिभृतः भुवः प्रभव इत्यपादानत्वं। प्रभृता अकर्मकात्कर्तृरिक्ताः॥१॥
अस्यामिति। अंगमंगप्रतिप्रत्यंगप्रत्यवयवंयः स्वस्यैव लावण्यसंगसंबंधः तेन हृत्वा स्फुटं व्यक्तलच्छे। भ
मा प्राचुर्येयया एवं भृता लावण्यसीमासौंदर्यपरमकाष्ठा यद्यस्मादिमां नैमी मुपास्ते सेवते तस्मात्कारणा
त्वाल्यापेक्षया नवोत्तनांसकामः तदैवा पूर्वाभ्यस्ता वपुर्व्यूहस्य शरीरसमूहस्य विधानं निर्माणं तस्य विद्या
शास्त्रं कायव्यूहरचना कौशलमस्या भैम्यामेव किंघोतयामास प्रकाशयामास। न त्वन्यस्यामित्यर्थात्। किं
वितर्कः। वाल्यापेक्षया तरुणिमन्यधिकोक्तसौंदर्यभवति। सकला वयवेषु सा कल्पेन सौंदर्यसीमा भैम्यामि
वधितेनान्यस्यामिति भावः। प्रत्यंगसंगमवयवसंधिरप्रतीतिवा। अस्यामित्यनेन भैम्या वैदुष्यं सूच्यते
विद्याप्रकाशनं हि विद्वदमीप एव भवति समद्वेनोऽस्या न चामपूर्वाकायव्यूहनिर्माणविधां घोतयामास
किंयस्मा सौंदर्यस्य परमाकाष्ठा सकामः प्रत्यंगं विद्यमानत्वेन प्राप्तो भूमा वा दुत्पयेनैवं विधाः सन्निमां नै
मी सेवते। प्रत्यवयवं सा कल्पेन मदनस्य विद्यमानत्वा न्मदनेन स्वीयेव हूँ रूपं प्रकटीकृतमित्यर्थः।

मुखावलोकेन नयादशो मदनप्रादुर्भावो भवति तादृश एव नयनावलोकेनेति नदीयेकावयवदर्शने सकल
 स्य साकलेन मदनप्रादुर्भावो भवतीति भावः। लब्धभ्रमेत्यादौ पक्षे मन इति निषेधाद्जीवभावः॥ १२॥ जंवालेति॥
 इयं भैमी जं वृन्धाः जं वृफलरसजात नद्याः जंवालजालात्पंकसमूहात्किं नाकर्षि आहृण्यपि तु तत एवाहृ
 ण्य। यत्र यस्माद्धारिद्र निभप्रभा हरिद्वारक्तवस्त्र तुल्यकांतिः। जं वृन्धा जंवालजालं नाम जं वृन्दं। तच्चान्यसु
 वर्णपेक्षया तु त्रमंतत आहृण्य। तदेव हरिद्रा तुल्यवर्णत्वं घटते नान्यपेक्षार्थः॥ हारिद्रं स्रवणं वा। अपि
 शब्दो हे चंतरे समुच्चिनेति। यदपि आत्रास्यो भैम्यां अंगयुग्मस्य हस्ताघवयुगलस्य संगविद्रं परस्परं संधि
 तं। छनं दंतुरतालक्षणाया वि संस्पुलता निम्नोन्नतानोन्नतयतेन तक्षते। यद्विजंवालजालादाहृष्यते त
 स्योच्चावचप्रदेशेषु पंकस्य लग्नत्वाद्वि संस्पुलनतालक्ष्यते। भैम्यामपि तथा यतस्ततो पीयं जं वृन्दयं
 काराकृष्टे तु मीयते। अवयवसंघिस्रवकं नूर्यरादिभैम्यालक्ष्यते स्रवणं गौरीवयमिति भावः। नूर्य
 रादेरलक्ष्यत्वेन सामुद्रिकलक्षणावचैस्त्विति। यदित्युभयत्रापि संवध्यते। पूर्वार्द्धे हारिद्रपदेन यो
 जना। उत्तरार्द्धे यथास्थिता मध्यास्पस्तनयोश्चांगयुग्मसंगभावो ज्ञातव्यः। नोवेन्मध्यस्य परमाणुच
 पत्वास्तनयोश्च उच्चैस्त्वा जं वृन्दं जंवालपूर्णत्वेनेते मुद्रिताः स्फुरित्यादि ज्ञातव्यः॥ १३॥ सत्येवेति॥

ग्रहं गैः नैः स्यात्तु गैर्मत्वा घवयैवरर्धगुणान्तरेण वृत्तवादिना गुणेन चंद्रादिना समं साम्ये सत्पेव सदशात्क विसम
 ये मुख्यादेः सदशात्तेनोपमानत्वेनाभिमतो चंद्रादेरशेषात्सकला दस्तनः सकाशात् गुणान्तरेण केन विदुः गुणान्तरेण
 न्येन गुणो न कृत्वा यद्यस्मादुच्च ह्ये उल्लेखे जीतं। ततस्तस्मादर्थो दस्या अंगैः कृत्वा सदशात्पेव चंद्रादेर्वस्तनस्तलनापि
 समीकरणमपि नैः सह साम्यवास्या नामाक विसमये सर्वत्रोपमानस्याधिक्यमुपमेयस्य वन्यूनत्वं प्रसिद्धं। तथा चान्य
 रमणीय मुख्या घपे ह्यया चंद्रादेराधिकादुपमानत्वं मुख्यादेश्वन्यूनत्वा दुपमेयत्वं घटेत। अस्यास्तु मुख्ये यद्यपि वृत्त
 लत्वेन चंद्रासमानं तथापि चंद्रापेक्षयाधिका मृतयुक्तात्वेनाधिक गौरत्वेन कलंकाभावेन च चंद्रादधिकं। नेत्रे अ
 प्याकारेण नीलिम्ना च यद्यपि नीलोत्पलेन समाने तथापि नीलोत्पलदलस्य कटाक्षविज्ञेयादिराहित्येन स्वस्पव
 तसाहित्येन नीलोत्पलदलोपेक्षयाधिके। एवमोष्ठादेरपि केन विदुः गुणेन साम्ये सत्पेव गुणान्तरेण वंधूका घपे
 क्षयाधिकं द्रष्टव्यं। तथा च चंद्रा घपेक्षयाधिके नैतदीयवदना धंगानां मुपमानत्वं चंद्रादेश्चेतदीयवदना ध
 पेक्षया न्यूनत्वेनोपमेयत्वमिति चंद्रो भैमीवदने सदशो नीलोत्पलदलं च भैमीनयनसदशमिति एवं सदशात्
 चंद्रादेर्भैमीवदना समीकरणं साम्यं वा भवेदपि। भैमीवदनादेरुपमानत्वं चंद्रादेश्चापमेयत्वं युक्तमेवेत्या
 शयः। अमीषामेतदीयाम् मंगानां तु पुनः वस्तु चंद्रादिलक्षणा मुपमानं नपमानं अपमानः धिक्कार एवोप

नै-पू-री

4

नैऋती ५ २मीषामेवाहीनस्योपमानत्वाभावादधिकस्योपमेयत्वाभावादिति भावः। यत उ वल्लोपे ततो हेतोः अस्याभैम्यास्तु
लनापि स्यान्नामसाम्यं विनोत्कर्षे न सिद्ध्यतीति साम्यमप्यस्तनाम। वस्तु तु परमार्थस्तु अमीषा मंगानामुपमा
नंतरि त्वकार इति वा। उपमीयते ननेत्युपमानमुपमावेति करणे भावे कतश्चापसर्ग इत्यु॥ ५॥

ननु यन्निमो एष अत्र्यासः कृतः सानिर्मिता अग्रिमस्त्री सृष्टिः किमिति कृतेत्याशङ्क्याह। यादृयं भवतीवर्त
मानाभाविनी भविष्यतीव पुरंध्रिस्तृष्टिः स्त्रीनिर्मितिः सा अस्मै भैम्येतज्जयते तस्यां भवद्वा विपुरंध्रिस्तृष्टेः भैमी क
र्तृको योजयस्तस्माज्जातं यशः प्रदातुं न त्वन्य किमपि प्रयोजनमस्ति। तस्यां भैम्ये च ग्रान्तिर्हो न क्वात्। मया पीदृशी
निमातुं न शक्यते इति सर्वां तापयितुं ब्रह्मणो भैमी जमानंतरमपि स्त्रीनिर्मितिः कृता। अकरणेन भैम्ये नंतस्वे
दन्यास्त्रियं धातानिरमास्यत तर्ह्येतदपेक्षयापि सातिरमणीया भविष्यदिति लो कस्य संभावना भवेत्तन्निगुरण
र्धं ब्रह्मणे वं कृतमित्यर्थः। भरत भविष्यद्दर्तमानेषु भैमी सदृशी कापि नास्तीति भावः। स्वलुरुत्ये क्षायावा। पुरंध्री
ति आयोः संज्ञेति वाहुलं काङ्क्षः। कृत्वा त एव वा भवद्वा विति प्रागेव स्त्रीत्वविवक्षायाः द्वंद्वकृत्वा पुरंध्रिशब्देन यथा ५

कथं चित्कर्मधारयः अन्यथा भवन्तीस्मवीति स्यात्तादुतमध्यवितंवितास्त्विति भाष्यकारप्रयोगस्य सामान्या
 पेक्षज्ञापकतया वा समीचीन्या ॥ १५ ॥ भव्यानीति भव्यानि शोभनानि वंदादीनि वस्तूनि एतस्या वंदाद्यं गात्रकाशा
 त्रयप्राशयेन प्रकारेण यावदावतरास्यानीरपकर्षाच्च अगुः प्रापुः तेष्वंदादिभिस्तथा शतावत् १ अनर्त्तिनृते
 अपकर्षणज्ञावपिकथं नृत्तमित्यत आह। खलु यस्माद्दीधकस्योत्सृष्टस्यैतदीयागस्योपमया स्यात्तेन उपमाता
 कविः नूनेनैवापितेभ्यश्चंदादिभ्य एव प्रतिष्ठां माहात्म्यं दाता दास्यति। भैमीमुखसदृशश्चंदादिरिति वार्यमान
 स्तदुपमेयता प्रतिष्ठाप्राप्त्यधिकानि भैम्यंगान्यस्माकमुपमानभूतानीति वयं धन्या इति उन्नेमोस्माकं प्रति
 योगीति आनन्देन नृत्यंतीति भावः। भैमीमुखं किंवदिति एष्टे चंद्रस्य नूनेनैव न्यस्योपमानस्याभावाच्चंद्रवदित्ये
 व वक्तव्यं स्यात् एव नयनादावपि द्रष्टव्यं। ज्ञात्वा ज्ञाहाभ्यो निः। अगुः इणगालुडीति गादेशे गतिस्तेति सिचो
 लुक्। शतेति लुटि ॥ १६ ॥ नेति ॥ दृष्ट्वा पीयं भैमी द्रष्टुं विमोहिकामदनविकारकारिणी अपचमूर्च्छाकारिणी
 ति कृत्वा स्वस्यात्मनो भियाः शेषैः सकलैरपि दोषैरियं नास्म्यर्शिनसृष्टेति मनोऽहं शोकाया दर्शनमात्रेण मू
 र्च्छाजनयति दर्शनापेक्षयाति निकटे न स्पर्शेन किं करिष्यतीति भयेन दोषैर्न सृष्टेत्पहं मन्य इति भावः ॥ ३ ॥
 शेषैरिति शब्दादपि शब्दो ध्यातार्ययोग्यः। अन्यथा कियद्भिः सृष्टेति विरुद्धप्रतीतिप्रसंगः। यस्मादियं दोषैर्न

स. ७

वे. टी. ०

६

सृष्टातच्चस्मादनेषु भैमीचतिरिक्तस्थानेषु तैर्दोषैराकुलितैर्गुणैश्च शीलसौहर्षादिः न विद्यते सपत्नः शत्रु
र्षस्य तस्य भावोऽसापन्नं तेन सुखी सन्नस्या भैम्या वसति। अन्योपि स बाधे स्थानं त्यक्त्वा निर्वाधे स्थाने वसति। १९
ओम्नीति। प्रियां गैर्भैम्या वयं वैर्वराटकस्य पद्मवीजकोशस्य कोतिः शोभा घृणयेव जुगुप्सुर्गैर्वात्रोम्नीति। अस्या
जियतो रूक्षास्निग्धत्वरहिता। न वारिडुल दुर्गा द्वे तोः अस्माभ्यं जल दुर्गमाश्रितेति ग्रहीतुमशक्येति बुद्ध्या त्य
क्तेति न मंतव्यं किं नु चूहत्वा त्रा। अथवा आराणि दलानि संप्रत्यस्य तददिकं मलं तद्वत्तृणं दुर्गा तत्र तन्मध्यवर्ति
त्वा द्वे तोर्नवानेव। अथ वनकंठैरिति न जमुजयत्र संवध्य न वा प्रत्यया कोतिरिति व्याख्येयं। अथ बहुपयेव
त्यक्त्वा। अधिकस्य विरोधत्वा गे कारणं तत्रावात्वा कांचन केतकस्यपि कोतिर्जुगुप्सुर्गैर्वत्यक्त्वा यतो धृती
भिर्भूता पूरिता। बोध्यर्थः। कंठैः कृत्वा यदावरणं परिवेष्टुं तस्माद्वे तोर्न। कृपया चेति व्याख्येयं। वराटकस्य व
र्णकेतकीभ्यामपि सकाशादतिस्निग्धगौरवर्णेयमिति ज्ञातव्यं। १९। प्रत्यंगमिति। अभिकेन भैम्याः कामुकेन मधो
नैरेण प्रत्यंगं प्रत्यवयवं दोषादेः सकाशाद् न चोक्तं नृषामणिमूर्तिधारिने पथ्यरत्नवेषधारिनिजास्त्रं स्वायु
धं वज्रं वतथा तस्य वज्रघुतिस्तद्वत्तां कर्मुके वा स्या भैम्या विषयेनियो जितमिव नियुक्तमिवास्ति वोपर
स्परसमुच्चये। प्रत्ययचमलंकारेषु हीरकाविधंते तेषां घुतिश्च सर्वत्र प्रकाशते। तत्र वज्रशब्दश्च लेन सहे

६

तुकोत्प्रेक्षा इन्द्रधनुषश्च वज्रपुतिरपंच प्रसिद्धा अन्योपि स्वाभीष्टं वस्तु रसितुं किमपि निजेनियुं क्ते अस्या
मभी केनेति वा ॥ १५ ॥ अधुना मानुषीत्वा त्केशानारभ्या पादं वर्णानमारभते ॥ अस्या इति सदृशं चात्मपदे मित्रं सहा
यश्चेकः केवलो विधुश्चंद्रो यस्य अस्या मुखस्योपरि शिरसि केवोद्यः केशसमूहः वासं वसतिमाप ॥ तस्याने युक्तं
कथमित्यत आह ॥ येन केवोद्येन पक्ष्मस्योपस्थितास्ता वं तोति वह च चंद्रकायस्येवं विधौ कलापिनां मूर्ण
कलापः पिच्छभासः तितः पराजितः ॥ उन्नमोपिमपूरपिच्छभासो येन जितस्तस्यात्पुनर्मवाधिरसि वसतिर्युक्तौ चेत्य
र्थः ॥ १६ ॥ श्लोकद्वयेन केशानेव वर्णयति ॥ अस्या इति ॥ अस्यानेम्या आस्येन वह नलक्षणे नशीतरुचा चंद्रेणापुर
ग्रतस्तिरश्चतिर्यक्वर्त्तमानं यदंधकारं तिरस्कृतमपसारितं पराजितं च तदेवेदं स्फुटं प्रकटं स्फुरंतो विलसं
तः भंगिनो निम्नोन्नताः कचास्तं घाच्छलेन व्याजेन पश्चान्मुखस्य पश्चाद्भागे वद्वमस्ति ॥ पुरस्तिरश्चयति मिरं स्थि
तेन ततोपसारितत्वात् पश्चाद्भागादयसारणे च इस्या सामर्थ्यादागत्य संधीभूय पक्ष्मं तपराजय विद्रुं पश्चाद्भा
गुर्वधत इति अतिनीलोश्चाद्भागे स्थितिमकरोदित्यर्थः ॥ विलसत्कोटिर्नियद्वयुक् केशसमूहो येन भवति किं
तु वंद्रेण तिरस्कृतत्वाद् विलसत्पराजय विद्रुं पश्चाद्भागे वद्वमं चकार मेव ॥ अन्योपि जातपराजयो धृतपराजय विद्रुः
पश्चाद्भागुर्वधत इति अतिनीलोऽति कुठिलश्च नेमी केशसंघ इति भावः ॥ अधकारोऽस्त्रियामित्यपरः ॥ नंग इत्य

स. ७

नै. टी. ०

७

ति. २

पि पाठः ॥ २१ ॥ अस्या इति । अस्याः कचानां केशानां केशां शिखिनामयूरस्य च कलापौ संचपिद्य भारौ वि-
 मते रहसुत्कृष्टे हर्मि विवादादेतोर्मध्यत्वेन विधिं ब्रह्मरामगातां जग्मसुः किं नुदति समुदाये वितर्कते
 न ब्रह्मण विवदमानयोस्तयोर्मध्ये केशकलापोत्पुलक इति जाययितुं तस्य पुष्पपूजा कृता मयूरकला-
 पस्तनितराहीनोऽतितरामधिकेन केशकलापेन सह स्पर्द्धमानो नुवितकारित्वा जलहस्यते चेति ॥ अ-
 गातां उल्लोकां लुङ्गीति गदेशः ॥ २२ ॥ जालं वर्णयति । केशेति । केशलक्षणं दधकारादधानेतरं अधोदेश-
 दृशेः दर्शनविषयोरमणीयश्च भालस्य ललक्षणं ललाटप्रदलक्षणं च वंद्यस्याः अथ च भालस्य लेख-
 चंद्राकारस्तिलकविशेषो यस्य सैव भैमी स्फुटं प्रकटमष्टमी रूपं नामी रूपेयमित्यर्थः । कृष्णमयं प्र-
 थमयामदयो धकारादनंतरं दृश्या ईवंचा भवति । अतएवैनां आसा घ्राण स्वयं चरेजगता जयाय मनो-
 भुवा कामेन सिद्धिर्जगद्वशीकरणलक्षणा यदसाधिसाधिता तस्माच्चक्रमेव । अतिसुंदर्यो नैम्या ह-
 चा मदनं न जगद्वशीकृतमित्यर्थः । कृष्णमयां जगद्वशीकर्तुं गुटिकादिसिद्धिः साध्या । अर्चंचंद्राकारभा-
 लस्य लेखमिति भावः । एव न ललाटसौंदर्यं सलक्षणात्वं च सूचिते ॥ २३ ॥ श्लोकत्रयेण भ्रुवो वर्णयति । पो-
 ष्यमिति । मदनस्य दाहसमये मोष्यं पुष्पं रूपं धनुस्तस्यैव वापं श्यामी भवेत्तः श्यामायमानाः केशरा एव शेषो

वि. ७

७

यस्यैवंविधं स्वरोपरादग्धमपिश्यामीभवत्केसरशेषमासीत्किं। मदनदाहानंतरं ईशोमहो देवः श्यामी
भूतंधनुराकारंतकेसरमपि कुधाकोपेन द्विधा व्यधाञ्चकार मध्ये बभञ्ज किं। द्विधा भूतेन येन चत्वारि विधिः ब्र
ह्माभैमीभ्रुवो व्यधत्त चकार। अन्यथा तस्मादृशं भ्रुवोर्न घटत इत्यर्थः॥ असंलग्ने धनुराकारे श्यामेव भैमी
भ्रुवाविति भावः। अन्योपि वेरिणं हत्वा क्रोधेन तदा युधमपि भनक्ति॥ १४॥ भ्रूम्यामिति। प्रियाया भ्रूम्यां हत्वा
भवतो त्यद्यमानेन भ्रुत्वं गच्छतामनो भ्रुवापेन घनो दृष्टः सारो मजायस्पतद्भावेति दृढत्ववत्प्रापे प्रापे॥
यदैव च भ्रुत्वं तदैव दृढत्वमिति चकारार्थः। पुष्पत्वदृशाय निःसारस्यापि धानुषो भैमीभ्रु भवनदृशाय
ससारं च जातमित्यर्थः। कथं ससारं च मित्यत ह्यस्मान्निजां स्वीयामप्रापदृशं अदाहावस्थामपेक्ष्य
प्रतिदग्धस्य भैमीभ्रु भवनसमयः नेन धनुषाः धिकवीर्यताऽतिशयितपराक्रमत्वमार्जि अर्जितं। अ
दग्धं पुष्परूपवापोपेक्षया दग्धस्य श्यामीभवत्केसरशेषस्य भैमीभ्रु भवतस्तस्यैव वापस्य जगद्वशीक
रणे धिकसामर्थ्यं दर्शनादेव मनुमीयत इति भावः। घनत्वं दृढत्वं सारत्वं श्रेष्ठत्वं च प्रापे इति वा। अथ व
घनसाररत्नावः कर्पूरत्वं वा यतः कर्पूरोपि निजामदाहावस्थामपेक्ष्य दाहावस्थायामधिक
वीर्यतामतिशयितं सौगंध्यं शीतलत्वं च वर्जयति। अथ कर्पूरः मस्त्रियः॥ घनसार इत्यमरः॥ १५॥ सारमिति।

यत्स्मारं मदनसंबंधिधनुतेदकं। अस्या आस्येनभस्तेन। वदनचंगते नविधुनखंदेणउ क्तितात्प कायावल
 ह्मलेखाकलंकलेखाभेम्पामुखस्यनिष्कलंकचातन्मुखीभवनो वित्पायचंद्रेणात्प कायालह्मलेखेति
 यावत्। त्पक्तं तन्मदनचापचंद्रलह्मलेखालसुरां युग्मद्वयं कर्तएव दुवोभेमी भुवोभेमी रूपं जन्मत्र
 यभेमीभ्रूस्वरूपेणातद्वयपरिणतमित्यर्थः। किंभ्रू संजन्मलीलयाविलासेनचलत्वंचंचलत्वं यत्रतदुवि
 तोचालभावः। केशसत्तायस्मिन्। लीलचलत्वे। नविलासेनचपलत्वेनचेष्टयाचउचितस्तदुभययोग्यावा
 लभावः। केशसत्तायस्मिन् जन्मनितत्वेनयुग्मेनलक्ष्मित्यर्थइतिवा। जन्मप्राप्ताक्रीडाचंचलत्वाविला
 चालभावः। शेषंभवतिलेखापदं साम्प्रार्थं। भेमी भुवोका मवाइषुत्रयेणैवपुष्पचंद्रलह्मलेखाकारस
 विलासेमदनजनिकेवेतिभावः॥ भावः सत्तास्वभावेत्याद्यमरः॥ १६॥ नवभिः श्लोकैर्देशोचणयति। इष्टि
 ति। पुष्पमयाश्रुगेनपुष्परूपवाणेन कामेनकर्त्ताइषुत्रयेणैवपुष्परूपेणवाणत्रयेणैवजगत्रयस्य
 विनिर्जयाद्वशीकरणैकैकेनवाणेनएकैकस्यजगतोजयात्तदेतौवाणत्रयस्यसार्थक्या संज्ञावि
 तैवयथार्थंयववाणत्वाच्छेषावशिष्टा इयंपुरोदृश्यमानाद्विवाली प्रियायाभेम्पादृगंभोजपदेनयन
 द्वयरूपकमलस्थानेऽभिषिच्यारोप्यसफलीकृतासार्थकीकृता। उत्तमस्थानप्रापणेनतस्याः साफ

ल्ये जातमित्यर्थः। पुष्पमयवारात्वाद्गंभोजयोरपि वाराच्च मुवितं अयमभिप्रायः वाराच्च येराजगत्र
 यीजया त्रयाणां साफल्यं अवशिष्टं वाराद्वयं भैमीने त्रंभोजयोरभिषिक्तकामेन सार्धं कीकृतं तत्र त्रयेण
 त्रयं जितमिति तया श्रयं न किंतु वैयर्थ्यं संभावनापि द्वयेन जगत्रयं जितमिति त्रत्यंतमाश्रयं तस्मादेतद्वा
 णाद्वयमेव सार्धं कथं धातुवारात् त्रयं नेत्यभिप्रायः विनिर्जयादिनिर्जयं पर्यलोच्येति त्यदेषापोवा ॥ ३॥
 सयमिति मुष्टिग्रहणयोर्होयोगे मध्ये यस्याः सयं भैमीस्मरस्य कोस्तुमीवाप्यष्टिर्धनुर्लता। अतएव मृदुः।
 वाप्यष्टिरपि मध्ये मुष्टिना ध्रियते। साकाया भैमीनोऽस्माकं मोहाय मदनं जन्मविकाराय श्रीमता सलक्ष्मी
 केनापांगेनेन त्रंभोजेन मुक्तां दृष्टिं लक्षणा नानय न कमलं लक्षणां शशणं आघस्य समूहं स्पृष्टुं आघे
 न परया वा दृष्टिं तनोति विलारयति। मदनोऽप्यस्मादशी मोहाय पूर्वोक्ता मेव वारापंक्तिरुष्टिं धुंक्तां वति। त
 पेयमपि कटाक्षविज्ञेयमात्रेण जगत्रयमपि मोहयतीति भावः आघः परंपरायां चेति विश्वः ॥ ३॥ आघर्णि
 तमिति। अस्या भैम्या अक्षिपद्मेन य न कमलं अस्या भैम्या इव न च न्यनयनाभ्यां तुल्यमित्यर्थः। किं भूते अ
 क्षिपद्मे। आघर्णितं घर्णयमानं मदनमुन्मीलदित्यर्थः। अथ च विकसदवस्थां तथाप्यस्मत्तं रोमसहितं

अत्र

परं

अथ वदलसहितं। तथा प्रांतघुतेरपांगकोतः श्वेत्येन श्वेति म्ना कृत्वा जितोः मृतांशुं दोये प्रांते तस्मादधि-
 कमुद्दलं वंदः सुधिया यथा ह्लादकारी तथा पांगं घुत्वा तदप्या ह्लादकारीत्यर्थः। कमलमपि प्रकृष्टाय
 अंतघुतिर्गर्भकोतिस्तस्याः श्वेत्येन जितवंदं। प्रांशु घुतीति पाठे महाकांति श्वेत्येन जितं वंदवयस्येवं वि-
 धं। आ. ३. पूर्वोरातिरादानेव नृत्तौ कमलमपि बलदिंद्रनीलगोलवदमलाया श्यामलता श्यामलत्वतोर-
 तिअंगीकरोति श्यामलतारो भ्रमरस्तेन तारंतारस्वरण युक्तं। भ्रमरस्पतारोऽत्युच्चः स्वरो यस्मिन्नेवं भूतमि-
 ति वा। पद्मेन साम्ये वक्तव्यं तत्कमलं स्वरूपेण तदेवेति नैराभावात् कमलेन साम्याभावः। यद्वा कमलस्यैव नै-
 त्रयो श्रयः यद्यपि साम्यं स्तितथापि नेत्रकमलस्य मैकैलेन सह साम्याभावः। कमलनेत्रत्वे सति कमलत्वस्या-
 भावादित्यर्थः। अन्यस्यानयनाभ्यां तु साम्यमसंभावितमेवातथा च दक्षिणनयनकमले चामनयनक-
 मलं तुल्यं चामनयनकमलं दक्षिणनयनकमलं तुल्यं न त्वन्यदस्योपमानमस्तीति भावः। अस्मिन्नि-
 प्रये रामरावणयो र्युद्धं रामरावणयोरिव च तदेवायमेवं तदेवापमानं संगच्छते। पक्षलं सिद्धादित्वा-
 न्मत्रार्थे लब्धं॥ ३॥ कर्णे त्वलेनेति। कुरंगी मृगी भेमी नेत्रघुत्पानिर्जितेन एतदीयेन भेमी संवंधिना क

रोगित्यलेन कर्णवतंसोत्पलेनापि सनापं युक्तं स्वमुखे यदि लभेत ततस्तर्हि कृतार्था कृतकृत्या सती च
 वक्तृषी किं किमर्थं कुरुते अपितु अतिहीन चान्निः प्रयोजन वाच्चेनेत्यजेदेवेति भावः। भैमीनेत्र शोभा प्राप्ती
 का कथेत्यपेरर्थः तत्रैदी स्या जितापिकर्णोत्पलेन तन्मुखस्य सनापत्वे चेत्या तर्हि स्थितयनेत्यजेदेवेत्यर्थः।
 मृगीनेत्रापेक्षया भैमीकर्णोत्पलमधिकं तस्मादपि ते भैमीनेत्रे अधिक इति भावः। ततः कर्णोत्पलयोगलाभ
 द्वे तोः कृतार्था सतीति वा। ३० त्वच इति। मोचा त्वचः कदलीगर्भ त्वचः संवंधिनी वा ह्या स्वचो वल्कला निरी
 त्या प्रकारेण समुत्तार्य एष कृत्य तथा कमलचंद संवंधी निवास्या निदलानि पुत्राणि क्रमेण एष कृत्य पंच
 पारनायां पंचषड्वापरिमाणे येषां कदली त्वक् कमलचंद दलानां तेषां पारनायां सत्यां वा ह्या पंचषास्त्वचः
 वास्यानि पंचषाणि दलानि चोत्पाद्य मोचा त्वचः कदली वल्कला दुत्पलौ घाच्च गृहीते सारेः श्रेष्ठ भोगः
 कृत्वाः स्या भैम्या विषये विधिर्वह्मा इति एतयो रूपं रामणीयकं तस्य शिल्पी कारको भूत्वा कदलीगर्भ
 इत्यर्थः। पंचषेति संख्यया व्यया सन्नेति वज्र व्रीहौ संख्यय इति ३१ चकोरेति। एतन्नयणं भैमीनेत्रे
 विधातुं निर्मातुं विधातुर्वह्मणः प्रयत्ने समुद्योगे च कोरेनेत्राणां दृशां हरिणीनेत्राणां उत्पलानां

नि. संबंधी मे प्रयंत्रेण निष्ठा द्य गृहीतेन श्रेष्ठ भागेने तेनेने निर्मितो सारस्य सुधो द्वाररूपत्वं च पीतवद्रं द्रिकच
 कारनयन साराकर्षण त्र एण स्पवं दो संग स्पत्वा त्र दशोरण मृत संबंधा न्न साराकर्षण त्र उत्पलाना व
 सोम वंश पत्वा द्वा त्रैवं द्वा मृत संबंधा त्र साराकर्षण दिति। अन्योपी द्वा दिसारोर सत्पः का पुयंत्रेणा ह
 व्यतो निमेष रूपं ब्रह्मण सार ग्रहणार्थं यंत्र मेव निर्मितं। एण द्गु स्प लयोः पूर्व द्वंद्वः। तत्र एण द्गु रूपत्वं
 प स्या द्गु पमाने तरे गत्वा द्भ्यर्हित चोदेण द्क प द्द स्प पूर्व निपातः यद्यस्मा द्द न अजाय दंत स्या पि उत्पल
 श ह्स्प ना एतो तिजा तिमात्र विव स्या। ३२ शरी ति हरिणी भिः अस्याः सकाशा न्न य न द्द य स्प श्रीः शोभा श
 रणी कृता च द्वा गृहीता सीर किं। कुतः यद्यस्मा द्द न या भे म्पा विभ्यती भ्यस्ता भ्यो हरिणी भ्यः सकला संपूर्णा
 कल्या विना सेन सहिता वा भूयो गुणा बहु गुणा इयं नय न द्द य श्रीर्वलात्कारेण लभ्यत लब्धा। अथ च
 सकला धन च द्वि सहिता भूयो गुणा त्रिगुणा चतुर्गुणा च विभ्यती भ्यो वलात्कारेण लब्धा। उत्तम एने हिता
 वा भूयो गुणा चतुर्गुणा इयं नय न द्द य श्रीर्वलात्कारेण लभ्यत लब्धा। अथ च सकला धन च द्वि सहिता
 भूयो गुणा चतुर्गुणा वा विभ्यती भ्यो वलात्कारेण लब्धा। उत्तम एने हिता वा भूयो गुणा इयं नय न द्द य श्री
 र्वलात्कारेण लभ्यत लब्धा। अथ च सकला धन च द्वि सहिता भूयो गुणा त्रिगुणा चतुर्गुणा वा विभ्यती भ्यो

वलात्कारेणालब्धा॥ उत्तमर्गेन हि त्रस्य द्यो धमर्गेभ्यो वृद्धि सहिता विगुणा वतुर्गुणा वा संपदलात्का
रेणालभ्यते॥ अथो गुणं च या तव ल्वेया त्तं व्यवहारा ध्यायेदष्ट वं अशी ति भागे वृद्धिः स्यादित्यादिना॥ अन
यापि ता दृशी लब्धा तस्मात्पूर्व मृणस्वरूपेण गृहीते तिसत्वे॥ त्रस्यंतीभ्योऽतएव वंचल नयनाभ्यो पि हरि
णीभ्यः सकाशादेतेनेत्रे सुंदरे अति वंचले चेति भावः॥ ३३॥ दशा विति॥ वचल स्वभावे अति वंचल स्वभावे
अस्यो दशो दूरमाक्रम्य दूरं गच्छा शिरः परिभ्रं गमिथः अन्योन्यं किं न मिलेतां अपि तु मिलितेन वेतमिव॥
परं वेत्तयद्यनयोः प्रयाणे दूरगमने विषये श्रवः कृपयोः कर्ण लक्षणा कृपयोः॥ निपातः पतनं तस्माद्भी
त्याभयेन विघ्नः कृतो न स्यात्॥ भयं रूपेण प्रतिबंधेन न मिलितेनेत्रे आकर्णणे वंचलतरे चेति भा
वः॥ अन्येऽपि कृपादि पतनभीत्यापरावर्त्तते॥ क्रियातिपत्तिर्न विवक्षणीया॥ ३४॥ केदारेति॥ केदार भाजा
त्री हि चैत्र भाजा आलवाल भाजा काऽथ वकेदाराख्य देवसेविन्या त्पलिन्या कमलिन्या शिशिरन्तैः प्रवे
शा अथ वशि शिरहि मे प्रवेशादि मूर्च्छा भादेतोः पुण्या यमृतं पुण्यं प्राप्नुं मृतं तज्जन्य सुकृत विशेषत
न्या त्तमफल प्राप्नोति इत्यर्थः॥ इत्यहं मन्ये जानामि कुतः यतो यदि यंत त्रस्याः कमलिन्याः कुसुमे एव देह
रणेनेत्रे यस्या एवं विधा जाता॥ यतश्च यस्माच्च वकारस्तत्कारक दृक् तस्या एव कारको कलिके दशो यस्य

स०७

ने० टी०
११

एवंविधो जातः। तस्मादतदनुमायते। न हि सु कृतातिशयेन विना भैमीनयनत्वं वकारनयनत्वं वतडुत्पन्नकु
सुमकोरकाभ्यां लभ्यते। अन्येऽपि केदारदेवसन्निधौ हिमचूर्णनाडुत्तमवंशे जायते। शिशिरर्त्तौ प्रवेशकं म
लिनी नश्यति भैमीनेत्रवकमलतुल्या। कलिकायेक्षया कुसुमस्याधिक्या वकारनेत्रोपेक्षया भैमीनेत्र
अतिसुन्दरे इति सूचितं। केदारः पर्वतेशंभोः क्षेत्रभेदालवालयाः। शिशिरः स्यादतोर्भेदे तुषार इति विश्वः।
॥ ३५ ॥ नासिकां वर्णयति॥ नासति अदसीया अमुष्माः संबंधिनी नासानासिका जगत्रये विजयाय बलं त्वत्ति
प्रशरत्रये येन तस्य कुसुमायुधस्य शरत्रयस्य क्षिप्तत्वादवशिष्टं द्विवाणी वारादयं दधति लघुष्वरवि
तत्क्षणं भस्त्रा। पुष्पवारात्रये राजगत्रये जितं अवशिष्टं वारादयं भैमीनासालक्षणा तिलपुष्पतरणी
रं ध्रुवद्वये स्थामित्यर्थः॥ ३६ ॥ श्लोकसप्तके नाधरोष्ठं वर्णयति॥ बंधूकेति अनेन प्रत्यक्षदृश्येन मुखे
दुनासहेवो जिह्वाना उत्पद्यमानाः स्यात् अधरोष्ठं लेखालेखाकारो धरोष्ठः एतत्प्रत्यक्षदृश्यं स्वमात्मा
नैशवयोवनीया बाल्यतारुण्यसंबंधिनी संध्यां ब्रूते अहमेव संध्येति बाल्यतारुण्ययोः संधौ भवनात् सं
ध्याच्च। शेषांते यौवनादौ वाधरोष्ठे भ्रूयात्क्रिया भवतीति भावः। किं भूतं स्वरागश्रिया लोहितमशो

शैर

राम

११

भयाहत्वाबंधकस्य मध्याद्भुविकसितस्य पुष्पस्य बंधुभवत् अतिरक्तमित्यर्थः। अथ चरात्रिदिनसंधौ संध्या भ
 वति। संध्यापि चंद्रासहेवोदेतिरक्ता च भवति। ३७। अस्या इति। अस्या मुखे वैवर्ह न च चंद्रे विद्यमान एषोऽधे
 षः सुधाभुवि अमृतभ्रमो जातस्य विंस्पै वै विं विफलस्य प्रति विं वः स देशो युक्तः। विं विफलस्य भैरवधरस्य वसा
 म्येनास्तेष्वरक्तेष्वसत्यमृतवत्त्वाभावात्। यदि स्यात्तर्ह्यमृतभ्रमा बुत्य न स्येव नान्यस्या अथ च निर्मलत्वाच्चंद्रे प्रति
 विंबो न्यस्य युक्त इत्यर्थः। अतएव मुखे दावि निर्देशः। अथ च चंद्र विवस्यस्त्रिप्रति विंबो भवतीति युक्तमेव
 र्थः। अथ येत्यपरितोषेण तद्दृश्यति। तस्य श्रीशोभादुम भाजिदुम सहिते देशे। अस्तु एतद्दधरस्य संभाव्यमा
 ना विचार्यमाण सा श्रीः विदुमे प्रवाले संभाव्यमान संभाव्य त इत्यर्थः। सुधाभ्रसमुत्पन्नस्यापि विं वफलस्य रस
 वत्त्वेन साम्यं स्यात्तथापि तस्य च साश्रयवाद्भक्तशोभाया अतिरक्तात्वाद्भैरवधरस्य वस्त्रिगंधत्वात्। तर्ह्यधर
 स्य वस्त्रिगंधरक्तशोभा कुत्रास्तीति विचारणायां विदुमे विद्यते। रक्तिन्ना कृत्वा विदुमस्या धरस्य वसाम्यं वि
 द्येत यद्यपि तथापि विदुमस्य सुधाभ्रमा वनुत्य नत्वा दधरतुल्य रसत्वाभावाद्दिदुमण्यपि साम्यं न विद्यत इ
 त्यर्थः। विं वीफलस्य एव विधरक्तिभावात् विदुमस्यामृतवत्त्वाभावादेतद्दधरस्य च एतदुभययुक्तं चादेतद्

चंव्यक्तं स्पष्टं। तादृशो हि त्याभावात्पूजत्वा दुपमेयत्वमित्यर्थः। अथ वेदं पुरोदृश्यमानमेव विंवमितः पुरो
दृश्यमानादस्माद्वो हित्याद्वेतोः विंवस्पवप्रसिद्धस्य विंवीफलस्या धरत्वमोष्ठत्वं। नन्वेवं सति लोकप्रसिद्ध
पलायप्रसंग इत्यत आह। ह्येव विंवा धरयो विशेष्ठा वगमेतारतस्य तौ ने अक्षमारां असमर्था नोपामराणां ज
नानां ह्योरनयो विंवा धरयो नान्निभ्रमो भूतः। तारतस्य स्यात्स्फुरणत्वा मरैः विंवचेन परीक्षकाभिमतस्या
र ५ धरस्पसंज्ञा कृता। अध्वेन वपरिहकाभिमतस्य विंवसंज्ञा कृता। अतः पामरप्रसिद्धपलायानतुपरीक्षक
प्रसिद्धपलाय इत्यर्थः। विंवापेक्षया भेदोपेक्षाधिक एव तिभावः॥ ४०॥ मध्येति। अस्या भेदोपेक्षा अधरोष्ठस्य मध्ये
पकं ठामध्यसमीपवर्तिनावधरोष्ठभागे अधरोष्ठ प्रदेशे किमपि किं विडुष्टसितो उद्धूनाय च स्माद्रात
शोभते। तस्मात्तदेतोः स्वप्ने भेदो संभोगस्तत्र वितीर्णं दन्तादंतदंशो दंतस्तं येन एवं विधेन मया वामयेव
किं नापरादं किं तु तादृगपराधः मयेव कृतः। वाशब्दः संभावनायां वा। स्वप्ने संभोगे वितीर्णं न दंतस्तं तेन क
वेति वा। अधरोष्ठस्य मध्यसमीपवर्तीनोः पार्श्वदेशयोः किं विडुष्टनता सामुद्रिको गुणः। दंतस्तं तेनाप्यु
द्धूनता भवति। स्वप्ने प्रत्यहं मयेयं संभुज्यते॥ ४१॥ विधा इति। अंतरं ज्ञातः अंतरं ज्ञेयं सहितः कतिवि

द्याः कियत्प्राविद्याः विदुर्मेदसुताधरो धर्मैर्मयधरो धेनुर्यंतिस्फुरंति जाग्रद्वेपता चर्तत इतीवेति स्वयमेव
 संदिहान इवेति लोकसंदेह निवृत्त्यर्थं वा कोतुकवान् अपश्मः प्रमरहितः विधाता ब्रह्माऽधरोष्ठवर्ति
 भिरैवाभिः कृत्वा इयत्प्राविद्याः विदुर्मेदसुताधरो धर्मैर्मयधरो धेनुर्यंतिस्फुरंति जाग्रद्वेपता चर्तत इतीवेति स्वयमेव
 विद्यागणानां धर्मैर्मेदसुताधरो धर्मैर्मयधरो धेनुर्यंतिस्फुरंति जाग्रद्वेपता चर्तत इतीवेति स्वयमेव
 समयेवा अवैद्यः प्रमया संभुज्यमाना कृतोपभोगा इयं मेमीचुवनवशा न धुराधराऽमृतोष्ठी सुंदरा ध
 रावा अनुभूता इच्छं अनिर्वचनीय प्रकारेणां सीमला वरेणा निर्मया रसधरा अवसान समयेवा अ
 घस्य प्रमयेव कथं वा प्रतिपद्यते प्रतीयते अपचयाम धुररसयुक्ता धरा नुभूता सा निर्मया दोलवरा
 रसभावो यस्यैवं विधोऽधरोष्ठा यस्याः सामयेव कथं नुभूयत इत्याश्चर्यं म धुररसतवणारसयोः
 परस्परं विरोधादित्यर्थः ॥ ४३ ॥ स्मितं वर्णयति यदि ता एषा स्मितस्य सहस्रांशं हस्यपरिपूरकं लेशम
 पिसुधांशोः यदि चेत्प्रसादी कुरुते चंद्रस्य प्रसन्ना भूत्वा प्रसादेन स्मितलेशमपि ददाति तर्हि स च
 द्रो देवस्तमेव स्मितसहस्रांशमेव निर्मिथ्या र्था को मुदीभिरेव पूजयि चानीरा जनं हृत्वा को मुदीनां

जन्मसफलं कृतकृत्यं कुरुते। अत्पुत्रमस्य नीराजनं स्थाने तासां न वनयोग्यत्वात्। अन्यदप्युत्तमं कस्त
ते मेनवस्त्रादिना नीराज्यते। कैमुद्यः तत्स्मितसहस्रांशस्यापि सदृशो नेति भावः। सहस्रं वासावंशं चेत्येति
युत्यति। सहस्रपूरणे शङ्कितं लक्षणं याच्यात्येयं। अन्यथानित्यं शतादीत्यादिना उटस्तमडागमे सह
स्त्रतम इति स्यात्। निपूर्वमिच्छति नीराजनार्थः। ४४॥ श्लोकत्रयेण दंतपंक्तिद्वयवर्णयति। चंद्रेति तस्य
चंद्रस्य किरणज्जात्यभिप्रायेणैकवचनं किरणभ्यः सकाशाघनानां मुखचंद्रस्य चंद्रादुत्कृष्टा घना
मतिनिविडानां चंद्राधिकं चंद्रोत्कृष्टं एतन्मुखं भेमीमुखचंद्रस्तस्य चंद्रिकाणां दरायतमीषदीर्घमथ
चचंद्राधिके तन्मुखचंद्रचंद्रिका रूपाणां मेघघनानां मेघानां तेभ्यो मेघेभ्यः दराणां द्वेतेरीषदायतं पुर
सराणि अग्रे सराणि स्वस्तानि निःसृतानि पृथंति विंदवस्तामेव द्वितीयानियस्य तद्विडुं चंद्रं दरावलिदं दति
दंतपंक्तिद्वितयमिवावरति। अग्रनिःसृतविडूनां सूक्ष्मत्वाद्दर्शयंतं तत्पञ्चाद्व्यवधानमेव निःसरतां
विडूनामीषदायतत्वाद्दर्शयंतं तत्त्वमित्यर्थः। पञ्चम्यवशात्पटलां तात्प्रथमं एकाविडुपंक्तिः पतति तदनु
द्वितीया तथैव लग्नेन पदायता पतति। तद्वदिदं दंतपंक्तिद्वयमिति दंतानामीषदायचं घनचं सूक्ष्मचं सामु

द्विको गुणः। रहावल्लिहं द्वतीत्यत्र सर्वप्रतिपदिकेभ्यः किञ्चाचारइति किंश॥ ४५॥ सेयमिति। सेयं नैमी मम
 तथा सह विरहः वियोगस्तज्जन्याया अर्तिः पीडा तज्जन्यायाम् र्छा सेवतमीरजनी तस्या विभातस्य प्रातः काल
 सर्वे मयस्य संबन्धिनी संध्या विभाति प्रकाशते। कीदृशी मे हं द्रस्प काष्ठा मुक्तं र्छा गताः प्रातः काष्ठा मर्यादमा
 गताः प्राप्ता वारागोऽनुरागस्तस्य कर्त्री जनिका। तथाऽमीभिः प्रत्यक्षदृश्यैः द्विजे ४ दंतैः समुपास्यमानसेव्य
 माना। विभातस्य संधेयमित्यनेन नैमी दर्शनान् र्छा फामः स्रवितः संध्यापि प्राप्नोति हित्य जनिका ब्राह्म
 णोः सेव्यते रजनीयामिनी तमीत्यमरः॥ ४६॥ राजा विति। इह दृश्यमानायादि जानां देतानां राज्ञो यं कौ एते द
 श्यमानाश्च त्वारः। राजदंता दंतश्रेण्या यद्यस्माच्छ्रात्रियाणां विभ्रमे विलासं उद्धलत्वस्वलक्षणं धारयति
 तन्नस्मान्मुक्ता एता ब्राजदंतान् र्छा कानि अवेमि किंभूताः उद्देगरागः क्रतुकज न्यो लो हिति मासत्रादि
 र्यस्य खदिगरेः मृजया शोधनेन कृत्वाऽवदाता उद्धला क्रमुकत्ववा भस्मीभूतेन वा क्रमुकेण कृतमार्जे
 नादेता अत्पुद्धला भवन्तीति वस्तुर्ण भवमार्जनं क्रियते तेषां मेव दर्शनविषयत्वात् ततश्चात्पुज्यत्वात्
 मुक्तासाम्यं पुज्यते। अथ कस्य जन्तः स्वरूपे येषां ते राजदंताः एवंभूता ब्राह्मणा नोपे कौ श्रात्रियविभ्रमं

क्रियावनचंविभ्रतिउद्देगस्यादेजनस्यवित्तवेक्तव्यस्वरागस्याभिलाषस्यादशद्वादेषादेश्वयन्मार्जनपरि
त्यागत्तेननिष्कल्मषाश्वभवन्ति।उत्तउत्तकृष्टोवंगेयेषांरागादीनामिश्रैकिचतुतिवाएवंविधात्राह्मण
मुक्ताभवन्तीतियुक्तमेवेत्यर्थः।घोटातुष्टःक्रमुकागुवाकुःक्रमुकोस्पतु।फलमुद्देगमित्पमरु।दंतानो
राजानोराजदंता॥राजदंतादित्वात्यरनिपातः॥४१॥श्लोकचतुष्टयेनवाणीवर्णयति।शिरीषेति।वेधाः
शिरीषस्यकोशात्कुसुमादपिकोमलायाअस्याभैम्याअशेषंसकलमंगंसुकुमारतरंविधायनिर्मायंसु
कुमारसर्गेष्टुतरवस्तुष्टेष्टेप्राप्तप्रकर्षःसत्रवाविअस्याएववाणंमृदुत्वमुद्रांसोकुमार्यमर्यादा
समापयन्।ब्रह्मासुकुमारतरारोपतदंगानिहत्वासोकुमार्यमर्यादांभैमीवाणमेवसमाप्तिनीतवाको
किलेनदिजेनपादोणाप्रसूनवाणःकामस्तस्यादेतवादिनीसाभैमीवाग्यूयाकाविदपूर्वोपनिषद्रहस्य
ग्रंथःअस्याभैम्याआस्पदिजराजतोमुखचंद्रातरनाधीयेतनपश्यतेकिअपितुयद्यतएवाकघायरसाम्रा
दिमंजरीभक्षणेनपिकस्यमधुरस्वरत्वंसवितं।पिकःपंचस्वरपठतिसभैमीस्वरएवहीनीमपितेनाभ्य
स्यतेपरंतुनायातीत्यर्थः।कोकिलस्वराधिकभैमीस्वराकर्णनमात्रेणमदनोद्वेगमेवभवतीतिभावः॥अ

न्यनापिभिसाभुजावाहणेनोद्वेत्प्रतिपादिकाएकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेत्यादिकोपनिषद्वाह्मणश्रेष्ठादधी-
यते। न विद्यते द्वयं यस्य तद्वयं प्रसरणवाणलक्षणं यद्वयमिति स न लः॥ दिजराजतः आख्यातोपयोग-
इत्यपादानं च। भिक्षाणां समूहः भिक्षादिभ्यो णू॥ ४८॥ पद्मेति। सरस्वती अस्या भैम्याः तस्या सपत्न्या लक्ष्म्या
विजिगीषया जेतुमिच्छया सपत्नी गृहं मंग्रहं मम कथंकारं स्यादिति मनीषया सोऽदर्येण नितान्तं जित-
तपश्च मास्येन्दुमुखं वंदं श्रयते सेवते किं वितर्के। किं कृत्वा एकस्य विज्ञेयं रुभाभ्यां श्रयणादात्मनः सप-
त्नी लक्ष्मी पद्मस्य अंकः क्रोडः स एव सः स्यान्नयस्यास्तं। अवेक्ष्य। वंदोदयेकमलसंकोचाच्चंद्रोपि
जितो ज्ञाभवति। यद्वा जितोऽक्षुः वंदोयेन। वंदेन कमलं जितं सोऽप्यनेन जित इति तदा श्रयणाच्च लक्ष्मीर्वा-
ण्याति तरो जिते त्वर्थः। वक्रोत्तरादिवातुर्यमस्यामेव विद्येत नान्यस्यामिति भावः॥ अन्यापि सपत्नी गृ-
हाद्युत्तमं विलोकेष्य यास्य गृहादितस्मादप्युत्तमं करोति। अज्ञो जैवाल्लकः सोम इत्यमरः॥ ५०॥ अस्या-
कंठे वसंती एवास्तेनैव तुरासरस्वती यदि पंचवीणा वादयते तं देववीणा वादनमेव मृगाक्ष्या मुखे च
गूयवाणी चेन परिणम्य श्रोतुं श्रुतौ कर्णे सुधारसं चंयाति। वीणा वन्मधुरस्वरेयमिति भावः॥ वास्त

येत्यत्र अतत्वाङ्गतिसेत्तायां समासः ॥ ५॥ विबुधं वर्णयति विलोकितेति विधिना सुषमा समाप्ता
मुखनिर्गमोऽणशोभा समाप्ता सत्यां मुखमुन्नमण कियद्दधीकृत्य विलोकितमास्ये यस्याः एवं भूता किं
अलंकरणं समाप्ता भृङ्गारकारिणी मुखमुन्नमय्य अलंकारशोभां विलोकयति विधिना पितथैव ह
तमिति वितर्कः ॥ अस्या मुखमुन्नमय्येति वा योजना ॥ कथं ज्ञातमित्यत आह यद्यस्मात्तमना कुर्द्वन्नि
मगंभीरे विबुधे ह च ग्रसं धौष्ट्युद्भवा अंगुलीधारणा जन्मा अंगुल्याहृत्वा यायंत्राण नियमना सेव
वकास्ति शोभते अतिमार्दवाद्गुलिधारणादपि ह च ग्रसं धौ निम्नं च ज्ञातमित्यर्थः ॥ उत्तमस्त्रीणां
त्यभावादेव विबुधं निम्नं भवतीति ॥ ५॥ पुनरपि श्लोकनवकेन सावयवं मुखं वर्णयति प्रियेति अ
यं सुधीशुश्चंद्रः प्रिया मुखी भूय भैमी मुखं तं प्राप्य मुखाकारेण परिणाम्य राज्ञ भयस्य व्यये न नाभा
वेन सुखी निश्चितः स नृजयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते ॥ मुखं चंद्रस्य राज्ञ बाधानास्तीति सुरित्वे ॥ यतश्चा
यं चंद्र एव तस्मान्न तस्यैव चंद्रस्य बालमुदयसमयभाविकरवक्रबालं किरणमंडलं इमां प्रत्यक्षामध

रविं वली लामोष्ठ विं वली लामोष्ठ विलासे दधारा। चंद्र तुल्यं मुखे उदितमाञ्जरत्नकिरणं चंद्र तुल्यं
 धरोष्ठे श्लिभावा। अन्येपि वैरिणः सकाशाद्भीतस्तदीयः परिजनोपि भीतः सन्नतं दनववृक्षार्धमन्यमा
 कारं ह वाधारयन्मुखीभवति। वालश्च लीलां धारयति। ५३। अस्याहति। अष्टांशस्य सर्वावयवपरि
 पूर्णस्याप्यववर्तुलस्यास्यामुखस्य महिमाश्रेष्ठत्वं कीर्तिरथ च चंद्रापेक्षयाधिकपरिमाणत्वं नास्ति
 अर्धितु अस्त्वित्यर्थः। किंभूतस्य मुखस्य पूर्णिमा आस्यं प्रारंभेयस्य यदुदये पूर्णिमास्ति पूर्णिमाया
 आस्यमिति च वातया भूतं हिमांशुं पूर्णं चंद्रं जित्वा स्थितस्य कुतोधिकं च मित्यत आह। खलु यस्मा
 त्रयस्य मुखस्य तृतीयो भागोऽंशः भालः ललाटे अर्द्धं खंडं इंदुः समशकलरूपश्चंद्रः किंभूत इंदुः भ्रुवा
 वेवलक्ष्मकलं केदधद्वारयन्। मुखस्य तृतीयो भागो भालो यस्य चंद्रादंशे न मुखे चंद्राधिक
 मुखी चंद्रादं तुल्यं भालाचेयमिति भावः। भालोर्द्धं चंद्र तुल्यः तदधो भागः पूर्णं चंद्र तुल्य इत्यर्थः॥ जि
 त्वेत्यनेतरं स्थितस्य तस्य ध्याहार्यं अन्यथाभिन्नकर्तृकत्वात् तत्का उपपत्तिः॥ ५४॥ व्यधनेति वेधाः १६

खिलेप्यं भोज कुले अस्या मुखपद्मं सस्त्रा जं द्वादशराजमंडलाधीशं व्यधत्ता कृता अथ च तदपेक्षया सम्य
गतिशयेन राजत इति सस्त्रा जं अत एव नेत्राभिधेयो नेत्रसंज्ञको सरोजराजो अन्यकमलोपेक्षया भैमीनयनीभ
तकमले श्रेष्ठत इषो सरोजराजो अहसीयां अमुष्मेत मुखकमलस्य संबंधिनी सेवां सृजता कुरुता अस्पयदिस
स्त्रा द्वेन स्यात्तत्किं किति नेत्राभिधाभ्यां सरोजराजाभ्यां सेवा क्रियते तावदतो न्यथा नुपपत्तिप्रमाणगम्यमस्य सस्त्रा
ह च भित्तिर्पथः ॥ भैमीमुखनेत्रे विजिता ज्ञमिति भावः ॥ अन्योपि सस्त्रा डा जभिः सेव्यतायेनेष्टराजसूयेन मंडलस्य श्र
रश्चयः ॥ शास्त्रिणश्चा जयारात्तः स सस्त्रादित्यमरः ॥ ५५ ॥ दिवेति ॥ दिवारजनेयाः क्रमेण दिनरात्रौः रवितामाभ्यां स
काशात्तृतीति भयं प्राप्ते भूतेर्नयाद् वंदा बुजे स्वलक्ष्मीस्वशोभा अस्याः आस्यमुखे यदनिक्षिपतः स्यापयतः
तदा तयोश्चंद्रपद्मयोः श्रीर्न सूर्यादिति न वंदेण दिवसे वंदादिति न कमलेन रात्रौ यदा स्वस्वशोभा भैमीमुखे नि
क्षिप्ता तदा तद्वयमपि निःशोभं जाते अथ वनिक्षिपतो न्यासी कुरुतस्तदा वंदां बुजयोः शोभानास्ति इदं तु भैमीमु
खे पुनः एकस्य चंद्रस्यो बुजस्य वा श्रिया शोभया कृत्वा कदा कस्मिन् समये दिने रात्रौ वा नकां तमपि बुदिने रात्रौ
च वंदं शोभया कमलशोभया च शोभां चंद्रस्य शोभा रात्रौ च वनदिने न कमलस्य शोभा दिने एव न बुरात्रौ भैमी मुखे

ने० टी०
१७

खंतु देवारात्रौ वसशो भूमित्यर्थः। भैमीमुखं चंद्रस्य लक्ष्मीरूपं निक्षेपे रात्रौ तस्मै प्रयच्छति हिने भीतत्वा तस्या एवं क
मलस्य लक्ष्मीरूपं निक्षेपे हिने क प्रयच्छति रात्रौ भीतत्वा तस्या भ्रूनादि निक्षेपोऽपि धनिना यदा याच्यते तदैव दातव्यं
भवति स्याद्विनीयश्च भवति या वच्च विद्यते तावत्तैमेव स्वस्या लंकारः क्रियते। दिवा चंद्रही श्यारात्रौ कमलरी श्या
व आत्मानमलं करोतीत्यर्थः॥ ५६॥ अस्या इति। खलु त्वे हते॥ पद्मश्च चंद्रश्च भौताता त्पितुर्जलात् मित्रान्मु
कुरादादर्शाच्च अभ्यर्थ्य अर्थोत्पत्ति विं वमेव या विच्चा अस्या भैम्या मुखश्री प्रतिविं वमेव सशो भमुख प्रतिविं वलत्
रा भवयावितं कीयते या प्राप्ति विभ्रमणं करा विदिने रात्रौ च धत्त धारयत॥ जलोत्पन्नत्वा त्पद्मस्य पिता जलो वृत्त
त्वा जलत्वादि गुणयोगादर्थेण स्य चंद्रसंखत्वा पितृ मित्राभ्यां यावितं दीयते। यावित कालं कारः कदा विद्विय
ते न सर्वदा उदके प्रति विंवितं भैमीमुखं तदेव तरे जलं या विच्चा दिने कमलं शोभते। दर्पणे यदा प्रतिविंवितं भैमी
मुखं तदेव दर्पणं मित्रं या विच्चारोत्रौ चंद्रशोभते नान्यथेतयोः शोभेत्यर्थः। भैमीमुख प्रतिविंवेना पिसदृशो
यदा पद्मचंद्रो न भवतस्तदा भैमीमुखसदृशो कुतस्तरे न वेतामपि तु न कुतोऽपीति भावः। यौ परस्परं स मुच्येते॥
यावितं के याविते न प्राप्ति मित्यर्थे अप्रमित्य यावितं भ्यां क कृना विति कन॥ ५७॥ अर्क्येति। अर्क्यसूर्यो यप

त्यप्रियायतिष्ठमानाः स्वप्रकाशेन न सूर्यस्वीयं भावे ज्ञाययितुं कामाः अंबुजिन्या अंबुकले जलक्रीडासमये भ
गहरे रत्तिभिर्नैत्रैः कृतमिति ज्ञातो भैष्णो एव मुखस्य प्रियविस्तारिताः पद्मरूपा हस्ता या निस्ता एव भूताः सत्यः
भैमीयावन्ति। खलु तेषां हते। अस्मत्पतिः सूर्योऽधुना समागमिष्यतीति त्वन्मुखशोभया पिरुविराभवा मृदुति भैमी
मुखशोभां भैमीयावन्त इत्यर्थः। कमलभैमीवदनयोः सर्वथा साम्यं नास्तीति विभावः। अन्योपि त्वामीनिह संसार्य
दकुसंज्ञया याचते। अन्याप्य न्यदीयमलंकारं स्वालंस्वालंकरणार्थं हस्तो प्रसार्य याचते। क्रीडासमये याचित
मवश्यं प्रभुणा दीयते। अर्को यश्चाद्यद्गुडितिसंप्रदानं चातिष्ठमाना प्रकाशेन स्पृष्टा ख्योऽप्येत्यात्मनेपदं
स्वीयं भावे ज्ञापयितुमिति हेतौ वा शानच्। याविधिकर्मा ॥ ५॥ अस्या इति। अस्या मुखेनैव नित्यं स्पृष्टी सदा
स्पृष्टमानश्चंद्रविजित्य पराभूयस्व लुनिश्चितं प्रसह्य हठान्न ह्यमानो वव ह्यमान एवाधुना पितुश्च न परिचेष्ट
एव पाशो नैव नरजुर्यस्यैव विधेः स्यात् न वेत्। नान्यथैतद्व्युत्त इत्यर्थः। किं भूतेन मुखेन उद्धर्तृनार्थं मिल
त्संलग्नं कुं कुं मंत देवरोषभासः। अन्योपि स्पृष्टमानो रोषारुणः स हठद्विजित्य निवध्नाति मोपिव द्रवति
ष्यतीति। खलु तेषां ज्ञायो वान ह्यमान इवेति ॥ ५॥ विधोरिति। विधिर्मासि २ प्रतिमासे ऊहूरा त्रिषु नये

दुकलामावास्या विषुविधोऽद्वयविंशता निवद्भुनिमंडलानिलोपेलोपेविलुप्यश्च भैरुश्रीकं अवि
 नश्चरशोभसिं प्रत्यक्षदृश्यमस्या मुखे दुमुखचंद्रमेकशेषमेकश्चासौ शेषश्च तथा भूतं आस्थापयति स्था
 पितवान्। अमावास्यायां सर्वथा चंद्रदर्शनादियमुत्प्रेक्षा। हयित्वा चंद्रविधानं स्थाने अविनश्चरशोभ
 वान्नकार्यकारि वा च अस्या मुखलक्षणं मिदुं स्थापितवानित्यर्थः। हयित्वा हयिवंदो मुखतुल्यानभवती
 तिभावः। अन्योपिकारुः स्वयमेव हतं वस्तु अनुत्तमं स्यात्वा विनाशश्च सुंदरतरं वस्तु स्थापयति। अथ वस
 त्पाणां मध्ये कानिचित्संख्याणि लुप्ये कशेषः क्रियते यश्चेकः शिष्येते स तत्कार्यकारी भवति। लोपंश्च आभी
 क्षोपणां मुलेति लालं। ६०। कपोलेति। मनेभ्यः कपोरतिं प्रीतिं अथ वरतिं स्वप्रियामवलंब्यां गीहृत्य तया स
 ह इह भैमी मुखे कस्ति किं नतः कपोललिखितात्प्रात्यवैत्रे ह्रीं रूपान्मकरात्संकेतः स विद्मः तथा भूवैवध
 नुष्माजगद्भिगीषु तथाऽधरेण आच्छलक्षणेन मधुनावसेतेन ह्वारज्यन्सा नुरागे वयस्यो मित्रं यस्या
 अधरेण धरसे वं धिना मधुनारसेन ह्वारज्यन् शोणः वयसो मदनवृद्धि करवा दोष एव यस्या। भैमी मुखे
 सकलकामविद्मदर्शनादनो वसतीत्यनुमीयत इत्यर्थः। भैमी मुखावलो कनात्सवलस्य कामस्यात्यन्ति भै

वतीतिभावः। रज्यदितिकुपिरजोरिति श्यन्परस्मैपदे॥ ६॥ श्लोकं यं वकेन कौण्डिन्यायति॥ अस्याः कर्णौ
रतिश्चतस्यतिः कामश्चतस्रो निवेद्यस्योपहारस्य सर्वं धिनोप्येयमंडकोईदकिं विधिशिल्पं ब्रह्म निर्माण
मिति संभावना॥ एतदर्थं ब्रह्मणा किमेतौ निर्मितावित्यर्थः॥ किं भूतौ धियो गजनिता ये वा व्या अश्रुतिरिति
स्य पूजितस्य नेत्रपद्मस्य द्वाभ्यां नेत्राणां पितृवित्तीर्ण उत्सर्गार्थं दानार्थं पूज्यः प्रसूने जलपुष्पययोस्तौ अ
श्रुदानजलनेत्रे च दानपुष्पययोः समीपे तिष्ठतः॥ नेत्रे च समीपे जलपुष्पं भवतः॥ आकर्णनेत्रादित्यर्थः॥
कर्णौ दर्शनादपि मबुनोत्पत्तिरिति भावः॥ प्रयोः पूयः पिष्टकः स्यादित्यमरः॥ निवेद्यं अर्हार्थेण पत्र॥ ६॥ इहेति
अतिवक्तुः वैषम्यादिति कुटिलः शंगगूढार्थयुक्तः दुर्वोधाः न जुश्चशांश्च स्पृशास्त्रसमूहस्य निष्पंदसार
भाग एव सुधाप्रवाहः अमृतप्रवाहः येन यथा इह अस्याः कंठकूपेऽविशतः सपंथाः अस्यां भेद्याः श्रवाश्चतस्र
गे कर्णातादं कद्वेप्रणालिकाया रेवैव अभिकर्णं रूपं कर्णं ध्रुवलील्य कर्णं कूपं मुखं वाधावति
या दशीः प्रणालिका तादृशा एव प्रवाहो भवति॥ अत्र च तादं कप्रणालिके कुंडलाकारत्वा द्वाके अतस्तत्र
गच्छन्प्रवाहोऽपि वक्तुः युक्तः॥ यद्वा वक्तुगामिनो हि प्रवाहस्य प्रणाली रूपा मार्गो वक्तु एव भवति॥ रूपं वा

नै-री-
१५

नुधावति। अतो वक्रकर्णरेखा रूपया प्रणत्या कृत्वा वक्रः शास्त्रमुधा प्रवाहः कर्णयुगे भैरवा वा प्रविष्ट
 इत्यर्थः। १५॥ कर्णः सुधा रूपः भवति। सकल कला प्रवीणो यमिति भावः। निष्पंदत इति निष्पंदः पक्षे पक्ष
 द्यवा अत्रु वियर्यमिनिभः स्पंदतरिति सत्त्वं। अतिकर्ण कूर्पमिति लक्षणेनाभिप्रतीतिसमासः॥ १६॥ अ
 स्या इति। अस्याः श्रुती कर्णो अष्टादशविधाः सेविम ज्यदिधा कृत्ययदई अई प्रत्येके धारयामासतु। त
 स्या ईस्य कर्णोतः कर्णम ध्येउत्की लो ईतागभीरानिम्नारेखायस्पए वेभूतो नवसेख्याघातको कोन
 वाः पूर्वाश्चर्य रूपसंख्या किंन अपितु नवत्येवन वसंख्या काविघां एका श्रुति ईरयति अपरापिनवसेख्या
 का इति घातनार्थं ब्रह्मणेव कर्णम ध्येरेखा रूपोः अष्टादश ईगता न रूपानवांको निर्मित इत्यर्थः। तस्ये
 वा ईसंख्या नवा किंनवां कएवत्यर्थः इति वानवेति निषेधार्थः॥ अस्याः कर्णरेखा नवांक तुल्या सलक्ष
 णेति भावः॥ १७॥ मन्य इति। रतीशः कामः अमुनेत दीयेन कर्णलतामयेन छिदुरेण दृढतरेण पाश
 द्वयेन पाशरूपशस्त्रद्वयेन कृत्वा एकएवैकाकी पाशो यस्यैव विध्वं वं रं सुवेन विजिगेजितवान्।
 मन्यो किंभूतः न अंगीकृता आयासततिः अमसाहित्येन। पाशद्वयेनैकस्य पाशस्य जयः सुकर इति

ग्रा

आयासराहित्या कर्ण युगं दृष्ट्वा चरुण दयः सर्वेपि कामपरवशा नवंतीति भावः। पाशो बंधनशस्त्रयोरित्य
मरः। विजिगेष विपराभ्यां जेरितित इ॥ ६५॥ आत्मतितस्माच्चतुर्दश त्वारो दोषो वाहवायस्पृता दश उचिते
युक्तः जतः चतुर्भुजस्य श्री हृष्यस्पता तस्य पितुरात्मैव त्वरूपमेव आत्मा वै पुत्रनामासीति श्रुतेः। पितुः स दश
पुत्रो युक्त एव तस्य चतुर्भुजत्वे अस्याः भ्रुवोस्तच्चापयो भ्रूरूपयो द्वयोः स्मरधनुषोः विपिटे विस्तृते कर्णे लते
एवं शचांगे शौचे पुत्रागौ ज्येष्ठा किं। भेष्या भ्रुवो कामधनुषी कर्णौ मोर्व्यौ। द्वयोर्धनुषोर्मोर्वौ द्वयं युक्तं। निर्व्य
पारस्य धनुषोः वतारिता मोर्वी कोणे तिष्ठति कर्णे लते। अपि धनुषोः कोणे विधेय इत्यर्थः। विपिटा वित्यपि
पाठः॥ ६६॥ ग्रीवो वर्णयति। ग्रीवेति। स ये ग्रीवा दुते वा श्वर्य भूते वार्था द्वेभ्याः। अद्भुतं च मेव विशेषणौ राहे। किं भू
ता अवद्धा कृकाटिकया ग्रीवापुरा भागे नालं कृतापिः समुच्चये। मानवकेनार्द्धहाराख्येन हारविशेषेण चाप्र
साधिता लं कृता तथा आलिंग्यतामपि आलिंगनयोग्यमति सौंदर्यमवलंबमाना आश्रयंती अतएव स्वरूप
तो शोभनं रूपं च भजत्याश्रयत एवेति विधुः अविलः ऊर्ध्वकायः शरीरो ध्वदेशो यया। कंठसौंदर्यात् सकल शरी
रो ध्वदेशः शोभते। ईदृशी ग्रीवानां नस्या इत्यर्थः। असुररूपता भाक् अति प्रियात्वात् प्राणरूपता भागवि

लोचैः कायो ययांति वा। यावदुशोभिता न सामाणावेकनवालेन प्रसाधितेति विरोधादाश्चर्ये। अथ चया लिङ्ग्यतां
 दृलविशेषं ननु न इयं चमवलेचते। सा सुनूपताभाजः। अखिला ऊर्ध्वकामृदंग विशेषा यस्याः ययावाहरीतक्या
 कृतिस्त्वं कोयवमध्य ऊर्ध्वकः। आलिङ्ग्यश्चैव गोपुच्छाकारः। मृदंगा मुरजात्ते दोत्रं क्पालिङ्गोर्ध्वकास्त्रय इत्य
 मरः। स नूपतेति पादो वा ग्रीवया कृत्वा अङ्गुतेति एक परे नैमी विशेषणानि। अवदुर्घोटाकका टिका अर्द्धहारे
 माणा वक इत्यमरः। भवेन्माणा वकोवाले हारभेदे कृपुरुष इत्यजपालः॥ ६१॥ कंठवर्णयति। कवित्वेति। विधा
 ता अस्या अधिकं कंठे कविर्ब्रह्मनं प्रियवाहः प्रियवचनं सत्यं वैतानि न्यधित विरचितवान्। कृतो ज्ञातमित्य
 त आह सोयं विधाता कंठे रेखा त्रयस्य न्यासस्य मिषाच्चतुर्णामभिषांकवित्वादीनां षष्ठ्यगवासाय स्थित्यर्थं सी
 माश्च तस्माद्विवभाजविभक्तवान् रेखात्रयेण चत्वारि स्थानानि भवेति। कवित्वादिकलावती कंबुकंठी च यमि
 ति भावः। रेखात्रयां किं तयी वा कंबु ग्रीवेति कथ्यते। ६२॥ श्लोकद्वयेन वाङ्मयं वर्णयति। वाङ्मय इति। प्रियां वाङ्म
 या लं जयतां। अनुमतमेतत्। यतः अस्मिन् भुजलक्षणे जयो नाम यत् स न विस्मयः। अतिगौरवात् इति मृदुवा
 चवाङ्मयमृणा लं जितं किं माश्चर्यमित्यर्थः। अथ च द्वाभ्यामेकः सुखेन पराजीयते। अथ वदं देयुदे जयो भव

त्यत्र नाश्वर्ये एकस्य जयो युद्धमवत्येवातनुतत्पुनरुच्चैरतिशयितं विचित्रमाश्वर्यं यत्र न ग्रस्य जितस्यामुष्मा
तः करणं निर्व्यथनं वै व्यथारहितं आलोक्यते। पराजितस्यातः करणं स व्यथं भवति। अस्पृशनेत्याश्वर्यं द्विधा कृतं
मृणालमधो छिद्राणि दृश्यन्ते नैमीभुजौ मृणालादपि गौरतरो कोमलतराविति भावः। दंढं कलह युग्मयोः
छिद्रं निर्व्यथनमित्यमरः। पद्मे निर्गतं व्यथना निर्व्यथनमिति निराह यद्वै तैरुसः॥ ६५॥ अजीयतेति॥ आ
वर्त्तनदक्षिणावर्त्तनश्रुभं युः शुभाचिता रमणीयानाभिर्यस्याः तया नैम्या कोमलाभ्यां देव्यां नुजाभ्यां कृत्वा मृ
णालमजीयतपरिजितं किमु संभावनायां। अतएव निःसूत्रं निर्व्यवस्थं स्पर्शरहितं निरुपायं सदृशं तु न हि
तैर्न मृणाले घनपंकमृत्सु निविडक ईममृत्तिका रूपा सुमूर्त्ता सुशरीरधारिणी पुत्रकीर्तिषु अयशः सु
निमग्नं किमु नास्ते अपितु ताभ्यां जित्वा देवैर्विधमास्ते। अयशस्तः श्यामत्वा नृदुपेतं। अतिकोमलं मृणालं
तैर्न तुरहितं भवति। अन्योपिकेन विजितो निरुपायस्तन्न कीर्तिषु निमज्यति पृथिति। कोमलमपि मृणालं नैमी
भुजसदृशं भवति नावः। सूत्रं तु सूचना ग्रंथे सूत्रं तं तु व्यवस्थयेनिति विज्ञः। श्रुभं युः मत्वर्थे हं श्रुभं मोर्युसः॥ ६५॥
श्लोकत्रयेण पाणिं वर्णयति। रज्यदिति। अशौ प्रत्यक्ष दृशा स्मरस्य प्रवशरीरुपेतः स्वयमेव रक्तज्वतो

तं ६५

नखायस्य अंगुलीनां पंचकस्य मिषाद्या जातप्रियाया भैम्या करे अस्ति किं भूते रक्तचादि गुले हिं गु
ले नरक्ते ह्येतत् ज्ञातं यच्चूणं इषुधिस्त इषो किं भूता पंचशरी हैमाः सुवर्णमया एके श्रेष्ठाः पुंरवामु
खानियस्याः सा तथा विभ्रुक्षानि रुद्रुनिपद्यैर्वाणियं प्रयोयस्याः सा। मदनस्य पुष्पायुधचारिषु
धिरपुषिष्मया। तच्च पुष्पसाम्या दक्तपद्ममेवा इषुधिश्च हिं गुले नरजोता करस्य पुषित्वा पंचांगुली
नां पंचवाणी च। रक्तनखानां च सुवर्णपुंखा च। उभयोरपि विभ्रुद्वपर्वत्वा अत्युन्नतं च सुवर्णरक्तं भ
वति। भैमीकरांगुलिदर्शनात् कामप्रादुर्भावो भवतीति। प्रतिपाणि वर्णने पंचशरं च। है गुले ते नरक्त
मित्यर्थः। पंचशरी समाहोरा हि गोडी पू॥ ७१॥ अस्या इति। यः पद्मवः अस्याः करस्य र्दनस्य पाणिस्य
र्दयागर्धनं अभिलाषस्तेन रुद्रिराधिकं यस्य यद्वा स्पर्दने गार्धिरुद्रिरभिलाषसमृद्धिर्यस्य भैमीपा
णिभ्यां तुल्याह मिति विज्ञेयं तत्र एवं विधः स तु बालव नवीनं च आपहव लु। यस्मान्न वी नस्येव तस्य र
क्तत्वात् पाणिसाम्या हे च। दधं च बालत्वमज्ञत्वं प्रापा स्वापेक्षया धिकेन भैमीपाणिनाम सह स्पर्द
मानत्वात्। अथ स्वयं पदो लवः पद्मवः वरणावयवः पाणिना सह यदा स्पर्दते तदा समूर्ख एव॥ ११

पाशोरुत्कृष्टत्वात्तस्यवातिनिष्कृष्टत्वादित्यर्थः। सपत्नवः भूयः पुनरीधरसाम्पगर्वशेषतुल्याहमि
तिगर्वं कुर्वन् प्रकृष्टेवालः अतिनूतनः कथं वानास्तु अपितुतादृश एव भवतु अध्वमूर्खः कथं नास्तु
यः पाणि साम्पन लेभे स पाण्ये हयातिरक्ता स्याधरस्य साम्पमिच्छन् प्रवालः प्रकृष्टमूर्खः कथं नापितु मा ३
मूर्खतर इत्यर्थः। नामेत्युपहोसानवपद्यवा दृष्यति रिक्तो भेमी कराविति भावः। अध्ववर्णनं प्रासंगिकं।
मूर्खेर्भके पिवालः स्यादित्यमरः॥ ७२॥ अस्पति। धाताऽस्या हरिणो ह्यणायामेभ्यो विषये हस्तलेखी ह
तया लिखितया। ध्रुवाभ्यस्तया तथा सरोजस्य स्था कृत्वा इति आह किं पूर्वोक्तं ब्रूते किं। इति किं हे नैमि
अस्य भवत्करस्य वृत्त्या रोरे वसर्गा य निर्माणा य सरोजस्य स्मिर्महस्तलेखोऽभ्यासो भूदिति। हस्तयोः
कमलादृष्यति रमणीयं च लक्षणं भूतेरखाजन्य कमलवत्त्वं च स्खितं अन्योपि शिल्पी पूर्वहस्तलेखं
करोति पञ्चात्सुन्दरतरं वस्तु निर्माति॥ ७३॥ षड्भिः सालंकारैः कुचैर्वर्णयति। किमिति॥ अभितः पार्श्वद
वेदश्यादर्शनयोग्यारमणीया मम नर्मदाया दर्शनमात्रेण सुखदाया अस्या भैम्याः सेये वाङ्मलता
रूपामृणाली किमिति संभावना। नर्मदायानद्यास्तद्वयेपि मृणाली दृश्या भवति। तथेयमपि नर्मदा।

ततश्चेतदीयावाहु वल्यपिमृणा लीतिसंभाव्यते। अस्याः कुचो अंतरीपे दीपकिमुत्तस्थानुः उन्मम
 ज्जतुः। किं अतायाः स्मरोष्मणा तारुण्यतेजसा हृत्वा शुष्प त्रं अतितरां दिनशब्दवस्थं वा ल्यमेवारी
 त्यममर्जं लेयस्याः। वा ल्यनाशात्तारुण्ये नमा च दीप तुल्या वत्पुष्पौ कुचो अस्या इति भावः। अतः शा
 पात्तर्मदायो दीपयो रुन्मज्जनं युक्तं। वाहु लतेति पृथग्वा। आयः स्त्री भस्निवा वारीत्यमरः। अंतरीपे
 द्योतरुपसर्गे भ्योप ईत्। रुक् प्ररितिसमासं तः॥ १४॥ तालमिति। तालफलं द्विविधं पतितमपतितं च॥
 तालं कर्त्तुं एतौ लशंग्या भेदः। कुचो अचुकर्त्तुं प्रभुसमर्थं स्यात्। यतः पतिम्योः भेदो कुचावचुकर्त्तुं न
 तावत्प्रभुसमर्थः। यतः उच्छानेन परस्परसंश्लेषाद्भ्रमेन न सुस्थो निरंतरत्वेन सुंदरा वित्यर्थः। तस्य प
 तितं चान्नयो रुन्नतं च। साम्पनं युज्यत इत्यर्थः। अन्येऽपि पातित्यदोषयुक्तोऽन्यं सुहृत्तिनं समीकर्त्तुं
 न शक्नोत्येवेत्यर्थः। द्वितीयस्यापतितस्याप्यसामर्थ्यमाह। परमतिशयेन माहं तमुद्यमं धवपरमं न्य
 मुद्येता लवृत्तं आश्रित्य तुंगमपि कुचो समीकर्त्तुमर्थीयतः। कुचो स्वतएव परानपेक्षमेव तुंगो
 उच्चतरो। स्वतस्तंगस्य पराश्रयेण च तुंगस्य कुतः साम्प्रासा लफलादप्यतिवृत्तौ उच्चतको रीत्वमे

भीकुचावितिभावः॥७॥एतदिति।एतस्याभेदाः कुचस्य द्वितया स्तनस्य द्वयाख्यातस्य प्रसिद्धघटस्य न्यायशा
स्त्रादिषु यत्कृतकं तदन्वितं यथा घट इति यन्नित्यं न तद्वस्तुतः कमपि न यथा घट इत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यां निदर्शन
त्वं दृष्टं तत्र मज्जनिजातं। प्रसिद्धस्य हि दृष्टं तत्त्वं। अन्योप्यप्रसिद्धः प्रसिद्धस्य द्वयाख्यातो भवति मणिकादिका
री अलिङ्गरादिकारी च तस्माच्छिल्पात्तमेमी कुचस्य द्विघट निर्माणे देवप्रसिद्धं नाम यस्यैवं विधः सत् कुंभकार
रोऽजनितातः। मणिकादिकारि च कुंभकारस्य कुंभकारश्च प्रसिद्धिर्न। किंतु भेमी स्तनस्य द्वयाख्यातस्य कुं
भस्य निर्माणत्वं कुंभकारश्च प्रसिद्धिः। नान्ये किं वित्काराणां। वरं विरोधोपि समं महात्मभिरिति भारविचचनात्।
कुंभपरिमाणावेतत्कुचावितिभावः। अलिङ्गरस्यान्मणिक इत्यमरः॥७॥ गुच्छेति। मणिक्पमयहारस्य
रोहितश्रीः। लोहिताकांतिः विदर्भसुभ्रूषयोधरे भेमी कुचरोहति प्रादुर्भवति। किं ज्ञेयं गुच्छोहारविशेषं आल
यः आश्रयो येषां तानि स्वच्छतमानि निर्मलतराणि उदविंदुबुंदवत्तलविंदुसमूहवत् आभायेषां तानि
मुक्ताफलानि सैः फेनिलफेनयुक्त इवाक्षततरं च कोमध्यायस्य। मुक्ताहारमणिक्पहाराभ्यां भेमी कुचैशे
भेते इति भावः। अथ च ययोधरे भेमे रोहितश्रीः रुजुशक्रधनुः शोभा प्रादुर्भवतीति उक्तिः। हारभेदाय छिभेदा

गुच्छगुच्छार्द्धगोस्तनाः॥ इन्द्रायुधं शक्रुधनुस्तदेव सजुरो हितो मे हितो लो हितो रक्तः इत्यमरः॥ फेनिलः मत्त
 र्धफेनादिल्लेखे तीलत्रा॥ १७॥ निःशंकंति। यदेतन्मुखं अस्या भैष्णं अयं इन्द्रविंश एव उदीतः॥ किंभूतः निःशं
 कं यथा तथा वलाकारेण संकोचिता निनिमीलितानि अथ वज्रितानि कमलानि येनामिदं मुखं न किंतु वं
 द्यमिति पार्थः॥ वंदेता हि कमलानि संकोच्यते। मुखेनैकदा संकुचिते कमले एवेतेन तु कुवाविति पार्थः॥ तथा
 पुहितेपि वंदेस्तनलक्षणे कोकयुग्मं वक्रवाक्युग्मं कर्तृस्तोकमपि अल्पमपि विप्रयोगं वियोगं नाचति
 न प्राप्नोति मिलितमेव यतिष्ठति तच्चित्रं आश्चर्यं। वक्रवाक्युग्मं वंदोदये वियोगं प्राप्नोति कुवलक्षणे
 त्याश्चर्यं। वक्रवाक्युग्मं कमलकलिकाकारावति संस्थिते एवेतत्कुवाविति भावः॥ १८॥ आभ्यामिति। आभ्यां प्रत्यक्षे
 श्वाभ्यां कुवाभ्यां इभकुंभयोः श्रीसोभा संपन्नवला आदीयते गृह्यते इह कुंभश्चियोत्र दर्शनादित्यर्थः॥ ताभ्यामि
 भकुंभाभ्यामनयोः कुवयोः असौनादीयते। उक्तो ज्ञातमि सत्त आह। ययत्तस्मात्तता विभकुंभोभये नार्थास्तन
 सकाशादेव भीत्या गोपायितमोक्तिः। इमो कुवो नु प्रकटयत्त मुक्ताभरणो प्रकटमुक्तालंकरणे मुक्ताग्र
 हणाभियेभकुंभाभ्यां स्वमुक्तागोपिताः॥ इभकुंभाभ्यामप्यधिकं भैष्णिकुवोरमणीयाविति भावः॥ अन्येऽपि भीताः २३

स्वरत्नानि गोपायति निर्भयश्च प्रकटयति ॥ ६६ ॥ करेति ॥ करोति ॥ जायते ॥ विद्यमानः ॥ शतकोटिर्वज्रो यस्य स इन्द्रः ॥ ययोः
कुचयोरर्थायाचकः ॥ कुचमर्द्दनाभिलाषी ॥ उन्मदि स्तुलक्षणाया पञ्चसर्वश्रीफलं विस्वफलं कर्तुं वेद्यदितोऽ
मौ कुचौ तुलयेत्समीकुर्यो तस्मात्प्राभिलाषियदिभवेत्तदा तर्हितद्विचफलं अधुनावटीमपिलक्षणाया स्तनला
वरापलेशमपिलक्षुं न जातं नोत्पन्नं ॥ रंभाघशरसो विहाये दोष्येत योरभिलाषीताभ्यां अतिसुंदराभ्यां कुचाभ्यां
पञ्चमपि विल्वफलं तुल्यं कथं न वेदित्यर्थः ॥ यथा उत्तमस्यार्द्धयानी वस्तेनो वज्ञातत्वात् कपर्दकमूल्यमपि न ल
भेत तथाति तुल्यं जातमित्यर्थः ॥ वज्रसंख्याकमपि द्वाभ्यां समं नाभरदिति सर्वपदेन स्तवितं ॥ अथ च करोति जायती ॥
शतकोटयोऽद्य संख्या यस्य सोऽपि ययोरर्थाय ह एणभिलाषीताविमौ कुचौ सर्वलक्ष्मीफलं तुलायेत्तदा उन्मदि
स्तुत्वा द्वटी वराटिकामपिलक्षुं न जातं न योग्यमित्यर्थः ॥ वटः कपर्देन्यग्रे धा इति विश्वः ॥ स्त्री स्यात्का विनृणा ल्या
दिर्विवक्षापचयेयदीत्यमरसिंहवचनादल्पावशवटी ॥ उन्मदि स्त्रिन्यत्रालं कृतीति इष्मुच् ॥ ८० ॥ स्तनेति ॥ चंद नी
नेनपंकिले आर्द्रचंदनयुक्तैः स्तनावटे गंभीरे स्तनमध्ये जातस्य निष्पन्नस्य यावदुवमानसानो सर्वतरुणा
तः करणानां स्वलनस्य पतनस्य हारावल्पा रत्नानि तेषां मधूरवधाराः किरणपरंपराः अकारः स्वतृपयासां

तोरेखाः स्फुरन्ति प्रतिभासन्ते किरणपरंपरेयं न भवति किंतु एताः पतनेरवा एवेति। एवं भूतं स्तनमधो दृष्ट्वा स्त
 र्वेपि मुह्यन्तीति तत्र स्खलनस्योक्तत्वात् तत्रालंघावकाशा इति भावः। पंकिले गते लोकास्पदतनंतरेखाश्चात्यघंते
 अवयवाः स्यान्विले गते कूपे ऊह कर्त्तुं विनीति विश्वः। पंकिलः पिच्छादिः। यावन्तो युवानस्तावता मितियावयुवं
 साकल्ये व्ययी भावः॥ १॥ वली सहित मुदरं वर्णयति। हीणेनेति। मध्येपि अवलम्बेन सता विद्यमानेन हीणेन
 कृशतरेण उदरेण यत्र वलिभ्यः त्रिवलिभ्यः सकाशादाक्रमेण अभिन्नवर्षा प्राप्यते तत्सर्वं गशुद्धौ सर्वगानां
 शुद्धिर्यस्याः एवं भूता यामिहास्यो भीमभुवि भैम्यां वित्रं आश्चर्यं रूपं अनंगराज्यस्य कामराज्यस्य विजृम्भितं वि
 लसितं अद्भुततारुण्यवशात्स्त्वमाणां वलीनामपतितत्वात्ताभिरति कृश मुदरं नाक्रान्तमित्यर्थः। अन्येनापि
 क्षेपेण न दुर्बलेनोभयोः सीमायां विद्यमानेनापि स्वाम्यमात्मा दीनां सप्तांगानां शुद्धौ सत्यामपि वलिष्ठेभ्योभयान
 कायां भूमेः पराभवो न प्राप्यते तद्दुर्लभस्य सप्तांगरहितस्य विलसितमाश्चर्यं रूपं। वलिनां सप्तांगशुद्धौ विद्य
 मानत्वात् स्वस्य च सर्वां गरहित्वा त्सीमनिवर्तमानत्वाच्चत्यराभवकारेण सत्यपि यत्पराभवो न प्राप्नोति आश्चर्य
 मित्यर्थः। तथा भीमस्य भुविराशेण अनंगस्य राज्ञ्यकथमन्यभूमाव न्यराज्यभावा संभवात्। अथ च भीमस्य महारे

वस्य भुविका मस्य राज्यमित्यप्याश्चर्यं पुरैर्ग्रहीतुमशक्यत्वाद्दतिविषमायो भोमोपराभवानप्राप्यते अत्र वि
त्रमपि तुनेतिका कुर्वी ॥ ८३ ॥ मध्यं वर्णयति वेधाः इह मीयं एतदीयं मध्यं तच्छ्रुत्वाति क्लृप्तं क्लृप्तं मध्यं संवे
धिनं कमनीयं मंशं भागं यदियस्याति सुंदरस्य मध्यांशस्य संग्रहं कृत्वा तेनैवांशे न यौवने कुर्वी कृतवानित्यर्थः ।
मध्योति क्लृप्त्तं नोवाति सुंदराविति भावः ॥ ८४ ॥ रोमावली वर्णयति गोरीति विधाता अस्या मध्यो रोमावली ल
क्षणां मेव क्लृप्त्तं नीलं स्त्रवं इतीव विदधे कृतवान् इति किं । सुभगा सोभाग्यवती यमपि प्रत्याप्रियेण कृत्वा
कदा विअर्द्धतनू समस्यां शरीराद्धं पूरणं कर्त्तुं करिष्यति । केवगेरिव पार्वती ईश्वरेण अर्द्धतनू समस्यां य
था कृतवती तथेयमपि । इयं रोमावली न किंतु अर्द्धशरीरघटनां नीलं स्त्रं निहितं इत्यर्थः । कर्त्तुं तिलु
ट् ॥ ८५ ॥ पुनरपि सनाभिरो माली वर्णयति रोमेति । महच्छिष्टं स्त्रममदर्शनं वाच्छो रोमावली लक्षणां
जुं उरो जलक्षणे कुंभो गभीरं नाभिलक्षणे रूपं वा साघप्राप्य तर्हि विरमेच्छाम्येत्यदि एषा रोमावल्या
दीनां सिचयेन वेस्त्रोणां गुप्तिर्वेष्टनं न स्यात् । बतखेदे । एवं तु न जातमिति खेदः । अवेष्टितानां मेघां मुखे
नद्रुपशक्यत्वाद्दर्शनं वाच्छाशाम्येत्यवस्त्रावृतत्वात्तुनेत्यर्थः । अथ वाऽनावृतदर्शनादिरागाः आवृतदर्शना

त्वनुरागवशात्पुनः ॥ २ ॥ दिदृक्षेववर्द्धत इत्यर्थः ॥ रोमावल्याः र्वस्त्रेण गोपनादौ वित्यंस्त्रवितं ॥ अथ चंदोर
 कं कुं भोगं भविं कृपं च प्राप्य तृष्यापि पासा तदा शाम्येत् पद्येते घामसि वये न लक्षणया खड्गधारिपुरुषस
 मूहे न रक्षतां न स्यात् ॥ राजैकभोग्यः कृपाः खड्गपाणिभीरस्पतेः ॥ तो जलहरणसा मयी सद्भावेपि पिपासान
 शाम्यतीति ॥ अति गजीरनाभिरियमिति भावः ॥ त. श्लेष्ट हा पिपासे ह्येत्यमरः ॥ विरमेत् तस्मात् उपरिच्यारमड
 ति परस्मैपदं ॥ ८ ॥ उन्मूलितेति सेयं नेमी मत्तस्यो द्रुतस्या चैषे ग ल न्मद जलस्य मदन नृपस्य दिपस्य
 वास्तवसति गृहमस्तु ॥ किं भूता उन्मूलितमुत्पादितं यदा लानं वंधनस्तंभः तत्संवधियद्विलेगर्तः तदा
 तात नृत्पाति निम्नानाभिर्यस्याः सा तथा छिन्नं नृदितं स्व लतपतितं शृंखलं त नृत्पारो मरा जिर्यस्याः
 तथा प्रस्थापाय गजस्य शयनार्थे व प्रवर्त निमित्तं वरं उ वर उच्च कुवा उन्नत कुवा ॥ इमां मेवावलं चका
 मोऽतिमत्तो जात इति भावः ॥ रोमावल्याः छिन्नं च वलीमध्यगतं चात् ॥ श्रुवौ च मत्तस्य वसति गृहमप्येतादृ
 शं भवति शृंखलं त्रिस्थित्यमरः ॥ ८ ॥ रोमेति ॥ सरति जानि वीरः रतिज्ञाया सस्परति जानिः स्मरः सचासौ
 वीरः शूरश्च एतदीयैः क्रमेण रोमावलिश्च नृवौ च कुसुमानि च त इपैः ॥ स्वमोदीवापेषु भिः कृत्वा जेव ॥ २५ ॥

जेतालोकत्रयमपि जयतीत्यर्थः॥ एतच्चित्रं किं नैतेरोमावलिभूकुसुमैः मध्यललाटमूर्ध्विद्यस्तेः परस्परासं
वेदेः स्यात्कभिरपि स्थितैरपि रोमावलीरूपा ज्ञायामध्ये भूतपंवापललाटे मूर्ध्वि कुसुमरूपा वाणश्च विद्यं
ते। एवं यथा स्थितैरपि लोकत्रयजयादाश्चर्यं। अन्यो हि धनुष्कोमोर्वीधनुर्वीणेः संमिलितैरेव जयति
न तु यथा स्थितैर्नैके केन। अत्र तु विपरीतदर्शनादाश्चर्यं॥ प्रत्येकं भैमीरोमावलीभूकुसुमदर्शनात्का
मप्राडर्भावो भवतीति भावः॥ मूर्द्धीति प्राणपंगवादेकवदावः। स्यात्सुभिः ग्लानिस्थश्च कन्तुः रतिजानि जाया
यानिङ्॥ ८॥ पुष्पाणि वाणः कचमंडनानि भ्रुवौ धनुर्मालमलंकरीश्वरोमावलीमध्यविभूषणं जया तथा
पि जेतारतिजानितैरेतैरिति श्लोकांतरमपि व्याख्यातव्यं॥ ८॥ यथा स्थली वर्णयति। अस्या इति अस्या
ग्रंथानिवद्धाः केशाः केशपाशस्तत्र मध्वीकंदेनानिविकसितमध्वीपुष्पसमूहास्तेषां प्रतिविंबस्येव सा
त्स्यात्तात्पर्यं स्थलीलक्षणं हाटकयदिकायां सुवर्णं चटितपदिकायां इयं दृश्यमाना रजताक्ष
रा रूपमप्यक्षरास्मरप्रशस्तिः कामयशः प्रशस्तिः। उन्नमस्य प्रशस्तिः सुवर्णपदिकायां रजताक्षरे लिख्य
ते। भैमी यथा सुवर्णयदिका रूपं तत्र केशग्रंथिषु निवद्धमध्वीपुष्पाणां प्रतिविंबितवाद् रजताक्षरत्वं वे

गी निवद्धे केशपुष्पाणां एष्टे प्रतिविं वा संभवाद्दधि निवद्धे तुक्तां सुवर्गापदिका तुल्या मदनजनिका व मे
 मीष्टस्य लीति भावः। खलु निश्चये ॥ ८ ॥ श्लोकद्वयेन नितेवं वर्णयति। वक्त्रेण इति ॥ मस्य केतुः कामः पितुः श्री
 कृष्णस्य सुदर्शनेन वक्त्रेण युधि विश्वं जिते वीर्यवस्त्राद्या दित वात्त बुद्धिर्भदर्शनेना मुनानिते वद्वयेन निते व
 रूपेण वक्त्रेण कृत्वा जगज्जिगीषति किं। किमिवार्थः। सुलभ दर्शनेन पितुश्च वक्त्रेण जगज्जिते। मया तु दुर्लभ दर्श
 नेन सुदर्शनादधिकेन वक्त्रेण जेतव्यं। पुत्रेण पित्रोपेक्षया अधिकेन भवितव्यमिति मनीषया कामेन कृतमि
 त्यर्थः। कामजनको भेमी नितेव इति भावः। जिगीषतिसल्लिखेति रिति कुं वं ॥ ८ ॥ वाला भेमी तारुण्यमूर्ति
 तारुण्यस्वरूपस्य तारुण्यकुलालस्य कुचकुंभकर्तुः। कुचकुंभकारस्य एतत्सहकारि स्वक्रं सहकारिकार
 तादृं देवि भर्त्ति अहंशके। एतत्किं। रोमावलेपवक्त्रं भ्रामकं दे उं। निते वरपं वं गुणं वशीला दिलक्षणा मेव गु
 णं दोरकं चलावर्णं रूपं जले वा कुंभकारस्यापि दंडवक्त्रं जलदोरकं सहा सं सहकारिकारिणं भवति। तारु
 ण्यसत्पतानि प्रादुर्भूतानीति भावः ॥ ९ ॥ वरंगं वर्णयति। अंगेनेति। अस्याः केनापि अति सौंदर्यादनिर्वच
 नीयेनाप्यवशमप्यवात्प्रकटं वक्त्रं कुमयोग्येन अंगेनावयवेन च लपत्रस्याश्चक्षुस्पत्रं विशेषेण जेतुं गवेष्

तेकिमित्युत्प्रेक्षा। कुतो ज्ञातमित्यत आह। न वेदेवंतर्हि इतरच्छेदेभ्यः अन्यवृत्तदलेभ्यः सकाशाद्विशेषा
दाधिक्यान्नस्पवल्दलस्य कंपः कुतः कस्मान्नुभयेनास्तु भवेत्। अन्यवृत्तदलापेक्षयाऽश्वच्छदलेभ्यः
कंपोदश्यते। तदनेन जेतुंगवेष्टते। आकरेणाश्वच्छदलतुल्यमस्यावरांगमित्यर्थः॥१॥ पंचभिः श्लोकैश्च
रवर्णयति। भूति। अस्याभेम्पाः भ्रश्चित्राऽश्वर्यरूपा लेखा विन्यासा यस्याः सा अथ चित्रलेखा प्ररो
विशेषः। तथाऽस्यानासा तिला तिलकुसुमादप्युत्तमाऽतिरम्पाऽध्वना सेवतिलोत्तमाऽप्ररोविशेषः।
तथाऽस्याऽकुरुस्तृष्टिश्चरंभास्वयंकदली अथ चक्रं जैस्तृष्टिः रंभा प्ररोविशेषः। यद्यस्मात्ततस्तस्मादि
यमेकैव दृष्टासती अनेका प्ररोसो प्रक्षेपणजनितानि तौ कौतुकानि पूरयति जनयति। ताभ्यां प्यस्या अ
तिसौंदर्यं द्रष्टुं कौतुहले जनयतीत्यर्थः। एतद्भ्रुकदली तुल्या विति भावः। तिलादुत्तमेति पंचमी योगवि
भागात्समासः॥२॥ रंभेति। रंभापिकदल्यपि आत्मनः प्रकांडं स्वस्वस्तं भवेत्स्वेनात्मनान्वेनैव विद्रुयति स्वी
यत्वेन न जानाति किं। एतद्भ्रुवनं विद्रुयति किं। एतद्दीयत्वेन न जानाति किं। लोको न जानाति रंभापिन जा
नातीत्यपिशब्दार्थः। स्वस्तं भेम्पू रत्वेन भेम्पू रत्वेन स्वस्तं भवेनाज्ञासीत्किमित्युत्प्रेक्षा। कुतो ज्ञातमित्यत आह।

हयेनकारणेनानयोर्नैम्युर्वोभ्रमेणभैम्पूरएतावितिबुद्ध्यासारंभास्वस्यात्मनएवापरिस्वेनैवपत्राणि
 पत्रालंवनानिददतीसतीजागर्ति।अन्येपिवादिप्रतिवादिनिपत्रालंवनंक्रुरुते।इयंस्वपरविवेकाभा
 वात्परस्मि कर्तव्यमात्मन्येवकारोतीत्यर्थः।कदलीस्तंभोपरिदलानिभवेतिकदलीगर्भस्तंभतुल्यावेतद्दृ
 इतिभावः।विह्वलंकरोतितत्करोतीतिणिचिमतुलोपः॥६३॥विधायेति।कदलीइदमरुवास्त्रस्याऊरु
 वच्चरुस्तुल्यकीतिस्तदास्यात्तदाभवेत्यदिमूर्द्धानमधश्चरेअचोगतंविधायकृत्वातयोभिवांदा
 यणादिभिःकृत्वास्वस्वीयंअसारभावंनिःसारत्वंमुच्येत्यजेतरतथावतीयःसार्वकालिकंजाग्रंशीतलत्वं
 वेत्रावेत्साधुयात्तदेवैतदुरुतुल्याभवेत्।कदलीभैम्पूरुतुल्यकांतिर्यदिनेवत्तदितिदाभवेत्।एवंयदि
 कदलीकुर्यात्तदेदमरुचारुवास्तुः।ऊर्वोर्ध्वदिशस्पृष्टलत्वादधोदेशस्पृष्टस्म
 त्वात्सारत्वाच्चकदल्याश्चेतस्माद्वेपरीत्यादिदमरुचारुत्वंनयुज्यते।तथैतद्दूर्वाःशीतकालेसाधु
 स्वादुष्मकालेवशीतलत्वात्कदल्याश्चसर्वदाशीतलत्वादतद्दूरुत्वंनयुज्यते।तस्मात्तपसाकदल्या
 एतद्दूरुत्वंसाधु।अनुपभावेतद्दृइतिभावः।अन्येपिमूर्द्धानमधोविधायतपसास्वीयमसार

तं मयि एष मूर्खत्वं च तत्को तमेन समानो भवति सुखी मः शिशिरो जड इत्यमरः ॥ ६४ ॥ ऊर्विति । तच्चाः ऊरु प्रका
उलीकरणं यातेन क्रिया लज्जया कृत्वा स्वस्वीयं मुखं भूतं पुष्करं गोपायति न दर्शयति तत्तु कं ॥ ६५ ॥ अ
स्यामिति ॥ अहं अस्यां व्यासादिमुनीनामपि मोहं भ्रंति मूहेतर्कं यामि मुनयोप्येतामाश्रित्य तिष्ठंतीति अथ
च जितेन्द्रियाणामप्यस्यां विषये सोहं मद न विकारं तर्कं यामि मिति प्यनयो मोहिता इत्यर्थः । यस्मान्न हान्
अतितापसः भृगुः कुचशैलशीली कुचपर्वतसेवी । मुनीनां पर्वताश्रयत्वात्पर्वतबुद्ध्यास्तनावाश्रयति
अथ च कामपीडितत्वादत्पुष्पावेतत्कुचो मर्दयितुमिच्छति । अथ च भृगुस्तटः पर्वताश्रयेण वर्तते । कुच
योः पार्श्वभागस्तट इत्यर्थः । शीलमेव शैलं कुचयोः शैलं स्वभावं शीलयति अभ्यस्यति परमघापि
कुचस्वभावो नायातीत्यर्थः । मुखं नारदं आह्लादयतीति नारदाह्लादिन नारदाह्लादि अनारदाह्ला
लिएवं विधेन भवति किंतु नारदाह्लाधेव । गानकलाभ्यासार्थं । नारदो मुखसेवां करोतीत्यर्थः । मद न
पीडितत्वाद्देवमुषं वनाभिलषितं नारदमानंदयतीत्यर्थः । मुखं नानाविधैर्द्वात्रिंशत्संख्याकैरदैर्दैर्देवै
नानंदयत्यतिसुंदरमित्यर्थः । महाभारतस्य सर्गे निर्माणे योग्यः समर्थः व्यासः श्रिता वृत्रये नैवं विधः कद

लीलंभयायावुच्चाएतद्दृश्याश्रित्यतिष्ठति। अथचकामपीडितचोदेतद्दृश्यालिंग्यवर्तत इत्यर्थः महती
 भादीप्तिर्यस्यरतंसुरतंस्यसर्गो निर्माणे तत्रयोग्यस्ततः कर्मधारयः इतिवाएवंविधोव्याप्तोविस्तारश्चित्ताव
 रयेनाश्रितिविशालावृत्तिभावः। अथः शुक्रेप्रपाते चक्रमदग्नेनापिनाकिनिाव्याप्तोमुनोस्याद्विस्तारेइति
 विश्वः॥ वाजंघेवर्णयति। क्रमेति। अस्याअधिजंघंजंघयोर्विद्यमानाक्रमोद्धतापीवरतावरोहक्रमनिर्मता
 पीनतावृत्तास्याधिरुटं चदि प्रकारेविडु। श्रीकिंजानाति किं। वृत्तायथामूलभागेस्त्रेमाग्रभागेवस्थूलस्त
 पेयंजंघयोः क्रमेणाद्धतापीनता। ऊर्ध्वभागेवृत्तायथ। भारवान्भवति तथेयंपीनतापीत्यर्थः। अथचवृत्ता
 धिरुटाख्यमालिङ्गनविशेषं जानाति किं। तथाभ्रमीभंगिभिर्भ्रमणकारवेष्टनविच्छिन्निभिः कृत्वात्रावृ
 त्तमंगं येनैवंविधमस्यावासो दुकूलमपिलतायावेष्टितेकेप्रवीणं कुशलां यथा लताभ्रमीभंगिभिर्वृत्तं
 वेष्टयति तथेवदुकूलमप्यंगं वेष्टयतीतिभावः। वाङ्मयंकंमालिङ्ग्यकामिनीकोत उच्छिन्ने। अंकमारोह
 ततस्पृष्टत्वात्तदुःखं उच्यते। उपविष्टं प्रियं कोतामुज्ञावेष्टयेत यदि तद्वतावेष्टितं होयंकामानुभववेदिभिः
 अधिजंघंविभक्त्यर्थेव्ययीभावः॥ २७॥ गुल्फोवर्णयति। अरुंधतीति। अरुंधतीवसिष्ठपत्नी कामपुरंधिरः

तिलक्ष्मीः जंभदिप्रदाराः इंद्राणी नवसंख्यं काञ्चनिकाश्च ब्राह्मणाद्याः सप्तगौरीसरस्वतीवेति द्वे एतासात्र
योदशानां पूरणी चतुर्दशी ये यद्यस्मात्तैश्च तस्मादिहास्या अदृश्यं स्वस्तुनः सिद्धिरदृश्यतासां तीचैव य
क्तैव युत्पद्येनाप्राप्ताः अउ धत्वा दिवदियमति सुंदरी पतिव्रता वा तस्मादस्या निमग्नगुल्फत्वं नाम स्यामु
द्रकं लक्षणं युक्तमेवेति भावः यस्मादस्यामदृश्यं सिद्धिर्लब्धा तस्मादियमरुंधत्वा दीनो चतुर्दशी समुवि
तेति वासं च धः आगमे चतुर्दश्यामदृश्यत्वसिद्धिर्भवतीत्युक्तमिदं यर्थः चतुर्दशानां पूरणी पूरणोदृष्टं
ख्यादित्वा नमः टिवा न्दीश ॥ ६ ॥ अङ्गिः श्लोकेः पादोचरणं यति अस्या इति चारुतया सोदर्येण कृत्वा म
होता बुद्धमो अस्याः पदौ अपेक्षय सो ह्यं अल्पत्वमेतस्यः सुंदरपदापेक्षया स्वस्य पदस्य त्वं तादृक् सोद
र्गभावादित्यर्थः तस्मात्तलवभावभाजः पदशोभालेशः पदत्वं भजतः महीरुहाणां प्रवालस्य वालकिस
लयस्य पद्मवदिति शब्दस्तस्य लक्ष्मीलाभः जाता इति वयं जानीमहे पदो लवं भैरवाश्चरणं सेवं धील
वोलेशो यस्य पदो लवशो वायमिति पद्मवशब्दः प्रवालशब्दस्य पद्मवशब्दप्रतिबन्धेन प्रकारेण जाते
त्यर्थः प्रवला ह्यधिकं रमणीयोचरणविति भावः लक्ष्मिरिति क्तिन्नावादिभ्य इति क्तिन् ॥ ६ ॥ जगदिति

स. ७

ने. २. १०
२५

एतया सुहृदः प्रीतिः सौंदर्यगर्वात् जगद् धुमर्द्ध सुलोकत्रयसुंदरीशिरः सुपदारविंदयद्यस्मादधायि
दत्तांतत्यदारविंदयतेषु मूर्द्ध सुसौंदर्यमिंदूरतस्य परागस्तेषां रागैर्लौहित्यैः कृत्वा प्रवालात्पद्मवादि
दुमादा प्रवलमधिकमरुणमारक्तजातं क्रवमुत्प्रेक्षे। मैमीवरणावत्परुणाविति भावः ॥ १०० ॥ रुधेति ॥
श्रीलक्ष्मीः शोभाविधेर्ब्रह्मणः सकाशाद्भ्रम्याः पदं स्थानं स्वस्वरूपत्वं अधिकारं वाच्यं ते स्मया वते स्मोय
ता सर्वैः स्त्रीयुगैः कृत्वा श्रियं जयं त्याज्यं अतएव किं भूता रुधा क्रोधेनारुणा। मंत्रह्मा क्रवे निश्चितं तां श्रि
यमच्छलयत् प्रतारितवत्। यतो यस्मात्तस्मात्तुः तिरक्ता सा श्रीः एतत्पदं भाग्यैमीवरणसेविनी विभाति
शोभते यद्वा भृशारूपातिष्ठदविशेषणत्वेनैकं पदं पदशब्देन नैमीवरणं दत्तवान् स्वस्वरूपादि। शत्रु
णा जितो न्योपि देवतां प्रसन्नीकृत्य तत्पदं याचते। मैमीवरणशोभा लोके तैरिति भावः ॥ १०१ ॥ यानेनेति ॥
तच्चाः पादाक्षराजो श्रेष्ठकमलतुल्योत्तराङ्गः कस्य नृपस्य प्रणयकलेह नमस्कारार्थं नत
न नम्रं मूर्द्धा प्रयोज्य न स्वमात्मानं शुभयितुं आत्मसेवाकावश्यं तुं दृष्ट्वा अभिलाषु कै इति न जाने किं
भूतो यो नैव गमनेन कृत्वा जितो देति नाथो हस्तिश्रेष्ठे याभ्यां तयोपरि मुद्गद्वारमणीयः पार्थिवश्चरणपश्चा

राम.
२५

द्रागोययोस्तौ॥ एतादृश्यहत्तपःकेनराज्ञाकृतमिति न जान इत्यर्थः। गजगमेनेयमिति भावः। भैमीचरणध्व
राज्ञानोयानेनविजययात्रयाजितोगजपतिर्गेडेश्वरोयाभ्यां तौ तथापरिशुद्धः पार्श्विग्रहायपोरवंभूतोसं
तो कस्पर्शाक्षः प्रीतत्वाच्चमस्कारार्थं नेम्रेण शिरसा स्वसेवां कारयितुमिच्छन् न जाने। अन्येष्वेवं विधोरजाग्
ढमंत्रत्वास्वसेवां केन कारयिष्यतीति न ज्ञायते तेन प्रसिद्धेनोर्जितेन मूर्ध्ना न जान इति न। अन्यत्पूर्व
वत् इति या॥ २॥ कर्णेति। स्वस्यात्मनः अखिलं समग्रं यत्तुल्यपाशनीलोत्पलादितस्पृजे तुल्यत्र स्पृकाणां दे
कर्णः अहिनेत्रंदंतश्च दंष्ट्रा वाङ्माणि पादश्चरणः एतेषां समाहारः तदादिर्यस्य आदिशब्दात्तस्मा
देष्टप्रत्येकमवयवस्य द्वयताभिमानात् त्रिमशदशंसुंदरमन्यन्नास्तीति अहमेवैकंसुंदरमिति अद्वैत
गर्वोद्देशगभाक्क्रोधयुक्तवेधाइहेवास्योभैम्यामेव द्वितीयं द्वयोः पूरणं कर्णं दिह्यतवानाहेकर्णाद
यः एवं गर्वचेत्कुरुष्वतर्हिभवन्नवशं त्यर्थं भवत्सदृशमन्यमस्यामेव करिष्यामीति द्वितीयं कर्णं दिह्यत
वान् इत्यर्थः। अतिक्रुद्धाहितदर्पशांतयेतत्रैव प्रतिद्वंद्विनं रचयति। भैमीकर्णे भैमीकर्ण इवनान्येन तुल्यः
एवनेत्रादावपि ज्ञातव्या कर्णाहीत्यादौ प्राण्यगत्वादिकवद्भावः। स्वाखिलेति भाषितपुस्कं॥ १०॥ आनुषा

स. ७

ने. टी. ०
३०

मि. ४
म. ५

रति॥ विधातुः इह एषु पंचसु आस्यं अस्त्री करोव एते धुमैमी चदन वरणादं दपाणि दंदे धुविषये अभिख्या
मिच्छा शोभायां ज्ञामाधु करी सदृशायति मिच्छा तुल्या भवतीति शेषः॥ किंभूतस्य विधातुः तुष्टारेण हिमेन
निःशेषितं आत्मेतिकं विनाशितं अज्ञसर्गं कमलसृष्टिं अधुने दानी पुनर्विधातुकामस्य निर्मातुकामस्य
मिच्छा हि गृहपंचक एव भवति। मधुकरो ह्यनेकानि पुष्पाणि मधुया विलम्बेन रमरं करोति। तत्संवे
धित्वान्माधु करी। कलान्नेतद्ददनादितुल्या निनेति भावः॥ आस्पादीनां प्राण्यंगदंदे पि पंचस्वित्पनेन सं
ख्यापरिगणनादधिकरणौ तावत्वे चेत्येकवद्भावाभावः॥ १०४॥ अंगुलीर्वर्णयति॥ स्मरार्त्ता नृपाः इमे प
दा ज्ञेयैमी चरणाकमले कर्मभूतेशरणोरक्षके प्रवेष्टुं कामादस्मान्न क्षतं युवासिति वदंतः यावद्गणना
घावत्संख्याकादिगंता त्सकाशादेव्यंतिसमागमिष्यंति। विधिनापि तावत्पस्तावत्संख्याकारेखा एवात्र
चरणादंदेष्टुनिर्मिताः। एता अंगुलयो दशदिगंतानामपि दशसंख्या च दशभ्योपि दिग्भ्यः कामार्त्ता नृ
पाः आगमिष्यंतीति सूचना र्धं ब्रह्मणा दशरेखा एव निर्मिताः। रेखा इति पाठे अंगुलयो न भवंति किंतु
रेखा एवेत्युच्यते। यावद्गणनात्। इत्युच्यते। भावेऽप्येवमिति वचनादमूभावाभावः॥ १०५॥ नखान्व

३०

गीयति - प्रियेति। अन्यथा स्पेन्दोः एतस्याप्यदृष्ट्यनाचरणव्याजे न सरागपञ्चसौभाग्ये रक्तोत्पलसौ-
भाग्ये तस्य भाग्ये लाभः कथं स्यात्। दशसंक्षयमीसमीचीनावस्थत्वेन च विनैतच्चरणसेवानलभ्यते न नत-
वल्लच्चातस्मादस्य साधुदशचं कृतमिति ज्ञायत इत्यर्थः॥ चंद्रपद्मयोर्विरोधाच्चंद्रोदये कमलस्य संको-
चासमीचीनावस्थत्वेन विनारक्तोत्पलसंबंधश्चंद्रस्य न युज्यते तसत्तु जातस्तस्य वरक्तत्वं लब्धं तस्मादे-
तदनुमीयत इत्यर्थः॥ अन्येऽपि साधुदशचेनाप्राप्यमपि प्राप्नोति। दशापि चाणनखाश्चंद्रदुत्पादति-
भावः॥ ६॥ अंगुष्ठनखौ च पुनः षष्ठ्येन वर्णयति॥ यश इति। यामैमीयशः कीर्तिः पदं शुष्कनखौ मुखे
द्वे एतद्विपरीण्डवतुष्टयं षोडशकलचंद्रवतुष्टयं विभर्ति तस्यां अस्यां सुभ्रुविभ्रम्यां चतुरधिकाष-
ष्टिः कला कथं नाम वा संनोपेतु अपि तु प्राप्नोतीति युक्तमेतत् षोडशकलचंद्रवतुष्टयधारणात् सौ-
डशकलाश्चतुर्गुणिताश्चतुःषष्टिर्भवन्तीति युक्तमित्यर्थः॥ गीतवाद्यादिकला प्रवीतोयमित्यर्थः॥
कलेति जात्येकबचनं कलानां चतुषष्टिरिति वा कला इति प्रायेकला रूपा चतुःषष्टिरिति॥ १०॥ च

वर्णयितुमशक्यमिति निगमयति॥ स्टेष्टेति॥ विधिर्नैवेयं तावदादौ अतिविश्वं जितैव लोकाः सृष्टेः
 तिसुंदरीकृतं तत्पर्यः॥ अनंतरं यौवने न तस्याप्यतिविश्वसर्गस्यापि विधेर्वा उपनिता शेषवत्सौंदर्यं ये
 क्षयाधिकं सौंदर्यं प्रापिता॥ तारुणेयति सौंदर्यं न वृत्तिः॥ ततोऽप्यनंतरं मनोभुक्वा कामेनैव दग्धं सर्वं
 पारवातुरी अद्याप्य शिहयित्वा वाक्पथस्य पारं परतीरे मेवापि नाप्रापिता वर्णयितुमशक्यत्वा
 द्वागोचर इत्यर्थः॥ अथ वविधा पारं प्रापितेत्यर्थः॥ मदनवशादतिवृत्तरेयमित्यर्थः॥ अन्योऽपि प्रा
 णोऽप्यपितः स चाद्रयपारं प्राप्नोति॥ १०८॥ तीति॥ सधराधिपः न लज्जः सखीभिर्वृता मीमांसा तस्यान
 यनविषयीभावेन यनगोचरत्वेनाचमभिलाषं दधार इदानीमात्मानं सखीसहितं नैम्ये दर्शयिष्य
 मीति तत्पुत्रुद्विरुत्पन्नेत्यर्थः॥ प्रकरो जात इति भावः॥ इन्द्रवदानात् सखीसहिते येव भैरवाद्रष्टव्यो ना
 न्येन केन विहित्यभिप्रायः सखितः किं कुर्वन् इति पूर्वोक्तप्रकारेण विकुरादारभ्य केशपाशमारभ्य
 नखावधिनखयर्थं तह रिणारमणीवन्नेत्रयस्यास्तामेनां भैमी वर्णयन्॥ तथा चित्रां बुधौ अद्भुतसौंद

स-८

ने-टी०
३२

र्यदर्शनादेवाश्चसमुद्रतरत्सवमानमंतरेमानसंयस्यसःसाश्चर्यःभैमीदर्शनादेवहृदयस्यभरणो नपरिं
पूरणो नोद्वेलावेला मर्यादांतीरेवाति क्रान्तिवहलत्रानंदायस्यसः॥ उद्वेलावनानंदस्यसमुद्रत्वंसवि
ताअन्यदृष्टुदकं गेभीरेस्थीनंपरिपूर्णवहिर्निगच्छतिआरभ्यार्थयोगेपीतिकेविरितिचुक्रादितिपं
वमी॥१०॥ ॥ श्रीहर्षमिति॥ गौडोर्वीशकुलस्यगौडदेशनृपालवंशस्यप्रशस्तिर्वर्णनातस्यार्भव
तिःरचनातस्याभ्रातरि एव कर्तृकत्वात्सापियेनरचितेत्यर्थः॥ वैरसेनिचरितेयारुणिमहाकावेः यं
सप्तमःसर्गो गमसमाप्तिं प्राप्नोति॥ भ्रातरीतिभाषितपुस्कं॥ ॥ इति श्रीमन्नरसिंहपंडितात्मजनारायण
कृतैनेषधीयप्रकाशसप्तमःसर्गः॥ ॥ श्री दुर्गादेव्यानमः॥ श्रीचीत्रगुप्तसखा॥ ॥ रामकृष्ण॥

राम
३२